

GIREIDI YA

12

MIND THE GAP!

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI

ISHA LA MIṬODZI

NGA
DOKOTELA PHASWANA N.E

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

MIND THE GAP STUDY GUIDE
TSHIVENḂA LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI YA 12

NGANE A

ISHA ḂA MIḂODZI

NGA

DOKOTELA PHASWANA N.E

Tshivenda Luambo Lwa Hayani-Gireidi Ya 12-Isha ḂA MiḂOdzi

ISBN 978-1-4315-3398-5

Vhabveledzi:

Iyi gaidi yo bveledzwa nga vhathu vha tevhelaho:

- Mavhusa Takalani I.
- NedzharatḂa Julia R.
- Pholi Tshifhumulo N.
- Vhamusanda Vho-Mmbi Mudzulathungo N.
 - Sithi P.E
 - Nemukula L.E
 - Maphiri N.R
 - Musinyali A.S

This content may not be sold or used for commercial purposes.

Curriculum and Assessment Policy Statement (CAPS) Grade 12 Tshivenda Home Language
Mind the Gap study guide for the novel: *Isha la Mitodzi* by NE Phaswana.

This publication has a Creative Commons Attribution Noncommercial Sharealike Licence. You can use, modify, upload, download, and share content, but you must acknowledge the Department of Basic Education, the authors and contributors. If you make any changes to the content you must send the changes to the Department of Basic Education. This content may not be sold or used for commercial purposes. For more information about the terms of the license please see: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/>.

Copyright © Department of Basic Education 2019
222 Struben Street, Pretoria, South Africa
Contact person: Ms C. Weston
Email: Weston.C@dbe.gov.za
Tel: (012) 357 4183
<http://www.education.gov.za>
Call Centre: 0800202933

Acknowledgements

The extracts from the novel in this study guide are from
Isha la Mitodzi by NE Phaswana.

Mind the Gap Team

Senior Project Leaders: Dr S. Malapile, Ms C Weston
Production co-ordinators:
B. Monyaki, B. Ras, M. Phonela, M. Nematangari
Authors: L Nemukula, N. Mmbi, N. Pholi, J. Nedzharata, T. Mavhusa, PE Sithi, S. Musinyali,

Designer: Page82 Media
Onsite writers' workshop support:
J. Mphidi, V. Magelegheda, P. Hlabiwa, R. Maboje, N. Malope

Ministerial Foreword

The Department of Basic Education remains steadfastly committed to innovative strategies aimed at enhancing learner attainment. Consistent with the government's commitment in promoting the indigenous languages that form the tapestry of our democratic landscape, this Mind the Gap Self study guide is a concrete demonstration of this commitment.

The release of this self-study guide incorporates all the official African Home Languages focusing on the novel genre at this stage. Not only does the study guide incorporate the African languages, but it also incorporates South African Sign Language Home Language, Afrikaans Home Language and English First Additional Language.

The Mind the Gap Literature Self Study Guide is responding to the broader sectoral reading challenges that the country is experiencing. It seeks to strengthen the following strands of the National Reading Sector Plan: Teacher Development and Support; Direct Learner Support; and Provisioning and Utilisation of the Learning and Teaching Support Materials. Its interactive nature will make it easier for both teachers and learners to read, to learn or study. It is hoped that through this Study Guide, the reading and learning outcomes will be achieved.

Key terminologies are explained or illustrated in a simplified manner and examples of the types of questions as a learner you may expect to be asked in an examination, are included in this study guide. In order to build your understanding, specific questions and possible responses forms part of the study guide package.

The study guide is designed to appeal to any learner offering Grade 12, whether as a part-time or a full-time candidate. Educators in the field will also find it an invaluable resource in their practice.

Every learner is a national asset, all you need now is to put in the hours required to prepare for the examinations and excel!
We wish each and every one of you good luck and success.

MRS AM MOTSHEKGA, MP
MINISTER
DATE: 14 NOVEMBER 2019

Matsie Angelina Motshekga, MP
Minister of Basic Education

ZWI RE NGOMU

NDIMA			SIATARI
1	1	Marangaphanda	
	1.1	Ri a ni lumelisa mugudi wa Gireidi ya Vhufumimbili	
	1.2	Gaidi iyi i nga shumisiwa hani?	
	1.3	Tsivhudzo ya kuvhalele na kuwalele kwa mulingo	
	1.3.1	Kuvhalele kwa mulingo	
	1.3.2	U vhala mulingo	
	1.3.3	Nyangaredzo ya Bammbiri la Vhuvhili	
	1.3.4	Mbudziso pfufhi na ndapfu	
	1.3.5	Vhalingi vha sedza mini	
	1.3.6	Maipfi ane a shumiseswa kha u vhudzisa mbudziso	
	1.3.7	Nyangaredzo	
2		Manweledzo u ya nga ndima: Isha la mitodzi	
3		Thodea dza bugu ya nganea	
	3.1	Tsenguluso ya thero	
	3.2	Vhaanewa / Vhabvumbedzwa	
	3.2.1	Tshaka dza vhaanewa	
	3.2.2	Tsenguluso ya vhaanewa	
	3.3	Khudano	
	3.3.1	Tshaka dza khudano	
	3.3.2	Tsenguluso ya khudano	
	3.4	Puloto	
	3.4.1	Tsenguluso ya puloto	
	3.5	Tsenguluso ya fhethuvhupo	
4		Mbudziso	
	4.1	Tsumbo dza mbudziso ndapfu na phindulo dzadzo	
	4.2	Tsumbo dza mbudziso pfufhi na phindulo dzadzo	
	4.3	Mbudziso dzine dza do fhidulwa nga mugudi.	
	4.4	Ruburiki ya u tola/maka maanea a Litheretsha	

NDIMA YA 1

1. MARANGAPHANĀ

1.1 Ri a ni lumelisa mugudi wa Gireidi ya Vhufumimbili.

Gaidi iyi ya “Mind the Gap” i ni thusa u dilugisela mulingo wa mafheloni a n̄waha wa Tshivenda Luambo lwa Hayani Bammbiri la Vhuvhili.

Bammbiri la Vhuvhili li katela nganea, dirama na vhurendi.

Gaidi iyi yo disendeka kha nganea ya Vho Dr N.E. Phaswana ine ya vha inwe ya bugu dza nganea dzo randelwaho vhagudi vha Gireidi ya Vhufumimbili.

Ni humbelwa uri gaidi iyi ni tou i shumisa sa sumbandila. Ni lavhelelwa uri ni vhale bugu yo randelwaho ya nganea nga vhudalo.

1.2 Gaidi iyi i nga shumiswa hani?

Kha gaidi iyi ni wana mafhungo nga ha muniwali. Hu dovha hafhu ha vha na nyangaredzo ya tshivhumbeo tsha Bammbiri la Vhuvhili. Manweledzo a bugu iyi yothe na mbudziso dzi tutulaho dzangalelo la u vhala na dzone dzo angaredzwa. Musi ni tshi vhala gaidi heyi ni do kona u pfesesa zwinzhi nga ha zwi tevhelaho:

-Vhabvumbedzwa / vhaanewa, thero, khudano, puloto, fhethuvhupo, siangane na tshifhinga.

1.3. TSIVHUDZO YA KUVHALELE NA KUŊWALELE KWA MULINGO

1.3.1 Kuvhalele kwa mulingo

- Dzudzanyani mushumo wa u vhala u ya nga khethekanyo ya u thoma. Na fhedza ni fanela u kokodza muya nyana ni kone u fhirela kha inwe khethekanyo.
- Ivhani na zwothe zwine na do zwi shumisa ni tshi vhala phanda ha musu ni tshi thoma u vhala sa penisela, bolopheni, bammbiri, ngilasi ya maḍi na peni i talelaho zwa ndeme zwine na khou vhala.
- Ivhani na fulufhelo, izwi zwi thusa uri vhuluvhi hanu vhu tou fombe kha zwine na khou vhala.

*Shumisani gaidi iyi
ya litheretsha sa
bugu ya u shumela,
niwalani notsi, olani
zwifanyiso ni talele
mihumbulo ya
ndeme.*

- Vhuluvhi haṅu vhu shuma zwavhuḍi nga u shumisa mivhala na zwifanyiso. Edzisani u zwi shumisa nga hune na kona.
- U dovholola ndi zwa ndeme kha u elelwa mafhungo ane na fanela u a vhala. Vhalani mushumo waṅu u swikela ni tshi kona u u elelwa zwi sa kondi.
- Funzani muṅwe ane a ḍo thetshesela zwine na khou vhala. Zwi a thusa u vhalela notsi dzaṅu nṅha.
- U eḍela lu linganelaho vhusiku vhuṅwe na vhuṅwe, u ḷa zwiliwa zwa mutakalo, na u nwa maḍi manzhi ndi zwa vhuṅhogwa zwine fanela u ita u thusedza vhuluvhi haṅu.
- U vhalela mulingo zwi fana na u ita ndowendowe, zwo ralo ni fanela u dilugisela.

1.3.2 Duvha la mulingo

Maiwalel
e a
mulingo

- Idani na bolopheni dzi riwalaho, penisela yo vhadwaho, raba na tshivhadapenisela. Ni de na **bugundaula na vhurifhi ha u tendelwa u riwala**. Swikani u riwala hu tshe ho sala awara.

- Iyani bungani ni sa athu u thoma u riwala. Ni songo fhedza tshifhinga tshaṅu tsha u riwala nga u ya bungani musi ni kati na u riwala.

Ni fanela u divha musi mulingo u tshi tou thoma uri ndi dzifhio mbudziso **tharu** dzine na do dzi fhindula kha vhurendi, **nthihi** ine na do i fhindula kha nganea na uri ndi ifhio **nthihi** ine na do i fhindula kha dirama. Vhalani ndaela nga vhuronwane.

Sedzulusani mbudziso iṅwe na iṅwe uri ni kone u pfesesa zwine ya khou vhudzisa. Ni songo dzhaela u fhindula mbudziso ni songo ranga na pfesesa. **Arali na sa fhindula mbudziso nga ndila yo teaho, a ni nga koni u avhelwa maraga dzayo**. Lavhelesani maipfi ane a vha khono kha mbudziso uri ni kone u i fhindula nga ndila yo teaho. Ni do wana mutevhe wa maipfi ane a shumiseswa kha u vhudzisa mbudziso kha ndima yeneyi ya i kha gaidi iyi.

- Langani tshifhinga tshaṅu zwavhudi. Thomani nga mbudziso ine na vhona i tshi leluwa. Musi ni tshi fhindula mbudziso, sedzani maraga dze dza avhelwa khayoyuri ni kone u fhindula nga maffungo a linganaho maraga idzo. Pimani u wana gumofulu ya maraga nga u nea mbuno dzine dza pfadza.
- Dzikani naho mbudziso i tshi pfala i tshi konḁa musi ni tshi i lavhelesa lwa u thoma. Nga murahu ha u i lavhelesa zwavhudi, ni do i vhona i tshi tumana na zwiṅwe zwe na zwi vhalala. Arali na pfa mbudziso i tshi khou konḁa vhukuma, fhirelani kha i tevhelaho ni kone u i humela arali hu tshi kha di vha na tshifhinga. Edzisani u fhindula mbudziso dzothe dzine na khou tea u dzi fhindula.

- Nwalani zwi no vhonele uri vhatathuvhi vha lelutshelwe nga u vhalala mushumo wanu. U nwalala nga u vetaveta na u hwayekanya zwi a mbumburisa maraga.

1.3.3. NYANGAREDZO YA BAMMBIRI LA VHUVHILI LA TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI.

Bammbiri li li na maraga dza 80. Maraga dza 30 ndi dza vhurendi, dza 25 ndi dza nganea kana folokuloo ngeno dziine dza 25 dzi tshi bva kha dirama.

Kha bammbiri la mulingo ni do lavhelelwa u vhalala ndaela saizwo zwo sumbedzwaho afho fhasi:

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Ni humbelwa uri ni vhale siatari li nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.
2. Ni songo vhuya na edzisa u vhalala bammbiri lothe. Tolani thebulu ya zwi re ngomu kha siatari la 4 ni swaye nomboro dza mbudziso dzo vhudziswaho kha zwibveledzwa zwe na guda uno niwaha. Nga murahu ha izwo, vhalani mbudziso idzo ni nange dzine na tama u dzi fhindula.

3. Bammbiri heli li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Vhurendi	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Folokuloo KANA Nganea	(25)
KHETHEKANYO YA C:	Dirama	(25)

4. Fhindulani MBUDZISO THANU dzo fhelela: THARU kha KHETHEKANYO YA A, NTHIHI kha KHETHEKANYO YA B na NTHIHI kha KHETHEKANYO YA C nga ndila i tevhelaho:

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO VHONWAHO/RANDELWAHO– Fhindulani mbudziso MBILI.

VHURENDI VHU SONGO VHONWAHO – Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULOO

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

5. KUNANGELWE KWA MBUDZISO KHA KHETHEKANYO YA B (NGANEA / FOLUKULO) NA YA C (DIRAMA):

- Fhindulani mbudziso FHEDZI dza kha nganea/folukulo na kha dirama dze na guda.
- Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C. Arali na fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA C.
- Shumisani mutevhe wa u sedzulusa uri u ni thuse.

6. VHULAPFU HA PHINDULO

- Mbudziso ndapfu ya **Vhurendi** i tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 250 u ya kha a 300.
- Mbudziso ndapfu dza khethekanyo ya **Nganea / Folukulo, na ya Dirama** dzi tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 400 u ya kha a 450.
- Vhulapfu ha phindulo dza mbudziso pfufhi vhu tea u langwa nga maraga dzo nekedzwaho / avhelwaho. Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u pfufhifhadzwa dza dovha dza livhanywa.

7. Tevhedzani ndaela dzo nekedzwaho mathomoni a KHETHEKANYO INWE na INWE nga vhuronwane.

8. Nomborani phindulo dza nu kokotolo maelana na mutevhe wa u nombora wo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.

9. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.

10. Ndangatshifhinga yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: Hu anganyelwa u swika kha minetse ya 40
KHETHEKANYO YA B: Hu anganyelwa u swika kha minetse ya 55
KHETHEKANYO YA C: Hu anganyelwa u swika kha minetse ya 55

11. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

THEBUĽU YA ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI			
Vhurendi ho randelwaho: Fhindulani mbudziso MBILI DZINWE na DZINWE.			
NOMBORO YA MBUDZISO	MBUDZISO	MARAGA	NOMBORO YA SIATARI
1.	Mbudziso ndapfu	10	
2.	Mbudziso pfufhi	10	
3.	Mbudziso pfufhi	10	
4.	Mbudziso pfufhi	10	
NA			
Vhurendi vhu songo vhonwaho: Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE			
5.	Mbudziso pfufhi	10	
<p>*PFESANI: Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni tea u fhindula MBUDZISO PFUFHI u bva kha KHETHEKANYO YA C. Kha KHETHEKANYO YA B na KHETHEKANYO YA C, fhindulani mbudziso nthihi-nthihi u bva kha KHETHEKANYO inwe na inwe.</p>			
KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKUĽOO			
Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha nganea/folukuĽoo yo randelwaho.			
6.	Mbudziso ndapfu	25	
7.	Mbudziso pfufhi	25	
8. Isha la mitodzi	Mbudziso ndapfu	25	
9. Isha la mitodzi	Mbudziso pfufhi	25	
KANA			
FOLUKUĽOO: Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha FOLUKUĽOO yo randelwaho.			
10.	Mbudziso ndapfu	25	
11.	Mbudziso pfufhi	25	
KHETHEKANYO YA C: DIRAMA			
Fhindulani mbudziso NTHIHI fhedzi u bva kha dirama dzo randelwaho.			
12.	Mbudziso ndapfu	25	
13.	Mbudziso pfufhi	25	
14.	Mbudziso ndapfu	25	
15.	Mbudziso pfufhi	25	

***PFESANI:** Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.
A ni lavhelelwi u fhindula mbudziso MBILI ndapfu kana mbudziso MBILI pfufhi.

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Shumisani uyu mutevhe wa u sedzulusa uri ni vhe na vhuṭanzi ha uri no fhindula tshivhalo tsho teaho tsha mbudziso nga u vhea luswayo afho ho teaho:

KHETHEKANYO YA	NOMBORO DZA MBUDZISO	TSHIVHALO TSHA MBUDZISO DZO TEAHO U FHINDULWA	LUSWAYO (√)
A: VHURENDI (Vhurendi ho randelwaho)	1–4	2	
A: VHURENDI (Vhurendi vhu songo vhonwaho)	5	1	
B: NGANEA/FOLUKULO (Mbudziso Ndapfu kana Mbudziso Pfufhi)	6–11	1	
C: DIRAMA (Mbudziso Ndapfu kana Mbudziso Pfufhi)	12–15	1	
<p>*PFESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, ni tea u vha na vhuṭanzi uri no fhindula mbudziso NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.</p>			

1.3.4 MBUDZISO PFUFHI NA NDAPFU

Kha mbudziso pfufhi ni newa tshipiḁa tshi bvaho buguni ya nganea. Ni ḁo konaha u fhindula mbudziso dzo ḁisendekaho kha bugu iyo yo randelwaho. Phindulo ni nga dzi wana dzi tshi bva kha tshipiḁa tsho newaho, ngeno dziṅwe dzi tshi ḁo linga u pfesesa haṅu ha zwiṅwe zwipiḁa zwi re nga ngomu ha bugu iyo: tshitori tshayo, vhaanewa vhayo, zwiga zwayo na thero yayo. Dziṅwe mbudziso dzi linga mihumbulo yaṅu nga ha iyo bugu.

Kha mbudziso ndapfu ni fhiwa tshitatamennde tshi angaredzaho tshoḁea dza nganea na fanela u fhindula mbudziso yo ḁisendekaho khatsho. Mbudziso iyi ni fanela u i fhindula nga ndila ya maanea a litheretsha. Humbulani uri maanea aḁu a tea u vha na tshivhumbeo. Musi ni tshi fhindula mbudziso iyi ni fanela u khwaḁhisedza nga zwi bvaho buguni ya nganea yo randelwaho. Musi mbudziso iyi i tshi tḁlwa hu shumiswa ruburiki. Maraga dzi avhelwaho kha mbudziso iyi ndi 25.

1.3.5. VHALINGI VHA SEDZA ZWIFHIO?

Vhalingi vha ḁo tḁaḁhuvha phindulo dzaḁu pfufhi zwi tshi elana na:

- Kupfesele kwaḁu nga ha zwine nganea na maḁwe maḁwalwa zwa amba zwone. Ni fanela u kona u tḁalusa mafhungo ane a sa tou vha khagala kha bugu yo randelwaho.
- U kona haḁu u dzudzanyulula mafhungo kha bugu idzo. Tsumbo: Ni nga vhudziswa uri ni nweledze mafhungo mahulwane kha bugu idzo kana u sumbedza u fana kana u fhambana ha vhabvumbedzwa vhavhili.
- U kona u ḁekedza mafhungo e a si tou buletshedzwa zwi khagala kha bugu, ni tshi khou shumisa zwine na vho zwi ḁivha buguni iyo. Izwi zwi vhidzwa u pfi iniferentsi. Zwithu hezwi zwi nga katela u sumbedza uri figara ya muambo yo shumisiwaho buguni i nga tḁuḁwedza hani kupfesele kwaḁu kwa bugu, u tḁalutshedza thero kana u vhambedza zwiito zwa vhabvumbedzwa vho fhambanaho kha bugu.
- U kona haḁu u ita khaḁhulo nga ha zwipiḁa na u fha mihumbulo yaḁu nga ha bugu zwi tshi elana na mafhungo a bugu iyo. Haya maitele a vhidzwa u pfi tḁaḁhuvho ya bugu. Tsumbo, ni nga vhudziswa u pfi ni a tendelana naa na mafhungo o ḁetshedzwaho kana uri ni tḁalutshedze uri muhumbulo muhulwane wa mubvumbedzwa a tshi ita izwi ndi ufhio?

- U kona haṅu u pfesesa vhabvumbedzwa kha bugu na ndila ye bugu ya nwaliswa zwone zwi tshi elana na kutshilele kwavho. Haya maitele a vhidzwa u pfi u takalela (aphirishiesheni). Tsumbo: Ni nga vhudziswa uri ni vhona u nga mubvumbedzwa mukene u ḡi pfa hani, kana uri arali ho vha hu inwi mubvumbedzwa mukene no vha ni tshi ḡo ita mini arali no ḡiwana ni kha nyimele ine uyo mubvumbedzwa a vha khayoy. Ni nga ḡi vhudziswa uri ṭalutshedzani uri tshitaela tsha muṅwali tshi thusedza hani u bvisela khagala zwine mubvumbedzwa a ḡipfisa zwone.

1.3.6 MAIPFI ANE A SHUMISESWA KHA U VHUDZISA MBUDZISO.

Hedzi ndi tsumbo dza tshaka dza mbudziso dzine na nga ṭangana nadzo mulingoni.

LUSHAKA LWA MBUDZISO	ZWINE NA FANELA U ITA
<i>Mbudziso dzi re khagala dzine phindulo dzadzo dza vha dzi khagala]</i>	
Bulani vhabvumbedzwa / fhethu / zwithu...	ṅwalani madzina, vhatambi, fhethu, nz.
ṅeani mbuno/ zwiitisi/ mihumbulo	ṅwalani mafhungo ni sa ṭalutshedzi
Ifhani mbuno mbili kha / ndi ngani	Ifhani mbuno mbili
ṭalusani mubvumbedzwa/ mbuno/ hu itea mini musi.	ṅeani dzina ḷa mubvumbedzwa, ṅeani mihumbulo
ṭalutshedzani fhethu/ zwiito/ hu bvelela mini musi..	ṅwalani mbonalo ya zwithu tsumbo: fhethu hu vhonehalo, pfala, nukhisa, sa mini? Mubvumbedzwa mukene u na vhulenda, tshinwa, vuhali naa?
Ndi mini zwine mubvumbedzwa mukene a ita musi	ṅwalani zwo bvelelaho – zwe mubvumbedzwa a ita
Ndi nga mini mubvumedzwa mukene a tshi ita..	ṅeani mbuno uri ndi nga mini mubvumbedzwa mukene a tshi ita zwe a ita no lavhelesa puloto

Ndi nnyi / O itaho	Nwalani dzina la mubvumbedzwa
Mafhungo aya a elana na nnyi?	Nwalani dzina la mubvumbedzwa
<i>Mbudziso dza u dzudzanyulula dzi toḁaho u dzudzanya zwipiḁa zwa mafhungo</i>	
Nweledzani mihumbulo mihulwane	Nweledzani ni sa ḁalutshedzi mafhungo manzhi
Kuvhanganyani fhethu huthihi zwithu zwi elanaho	Tumanyani zwithu zwi fanaho fhethu huthihi
<i>Mbudziso dza iniferentsi (u humbulela) musi u tshi sedza zwi re buguni</i>	
Talutshedzani ndila ine mihumbulo ya ḁumana na thero ngayo	Talusani ḁhumano ya mihumbulo na thero.
Vhambudzani zwiito zwa mubvumbedzwa mukene na zwiito zwa mubvumbedzwa mukene	Bulani zwiito zwi fanaho na u fhambana hazwo.
Maipfi aya a ni humbudza, bvukulula zwifhio u ya nga / nyimele iyi i ni vhudza mini?	Bulani uri ni humbula uri zwi amba mini zwi tshi elana na zwine na khou pfisa zwone bugu iyo.
Mubvumbedzwa mukene u ita mini musi... Talutshedzani uri zwiḁwe zwithu zwo kwamisa hani mubvumbedzwa mukene Talutshedzani uri ni ḁivha hani uri mubvumbedzwa mukene ndi...	Nwalani zwine mubvumbedzwa a ita/ zwe mubvumbedzwa a ita/ a ḁipfisa zwone.
Mubvumbedzwa mukene u amba mini a tshi ri..	Talutshedzani uri ndi nga mini o shumisa ayo maipfi.
Mafhungo a tevhelaho ndi ngoho kana a si ngoho`	Fhindulani nga EE kana HAI u livhana na mbudziso yaḁu. Neani na mbuno ya phindulo yaḁu.
Nangani phindulo yone u fhedzisa mafhungo a tevhelaho	Nangani leḁere lithihi kha o nekedzwaho ni li ḁwale u livhana na mbudziso yone.
Fhedzisani fhungo ili nga u dzhenisa maipfi o	Nwalani maipfi o siiwaho

siiwaho	
Topolani mutala u bvaho buguni u sumbedza vhungoho ha phindulo yaṅu	Nwalani mutala wone u bvaho buguni ni tshi khou shumisa maipfi one na tswayo dzone.Ni dovhe ni shumise na zwiḍevhe u sumbedza uri no tou a dzhia buguni
<i>Mbudziso dza u tḥaḥuvha dzi tḥoḥo kḥaḥulo yaṅu zwi tshi elana na kupfesesele kwaṅu kwa bugu</i>	
Talutshedzani muhumbulo waṅu/ vhuḍipfi ha mubvumbedzwa/ thero ya bugu	Dzhielani mafhungo oḥe a re buguni nḥa ni kone u fha muhumbulo waṅu
Ni humbula uri....	Mbudziso iyi a i na phindulo yone kana i si yone fhedzi inwi ni fanela u fha mbuno ya u tikedza phindulo yaṅu.
<i>Mbudziso dza u khoḍedzela dzi tḥoḥo vhuḍipfi haṅu zwi tshi tevhela zwiwo zwi bvelelaho kḥa vhabvumbedzwa</i>	
No vha ni tshi ḍo ḍipfa hani arali no vha ni mubvumbedzwa mukene musi...	Mbudziso iyi a i na phindulo yone kana i si yone fhedzi inwi ni fanela u kḥwaḥisedza phindulo yaṅu
Talutshedzani kupfesesele kwaṅu nga ha..	Nḥani tḥalutshedzo nga kupfesesele kwaṅu
Ni a pfela vhuḥungu mubvumbedzwa mukene?	Nḥani muhumbulo waṅu

1.3.7 NYANGAREDZO

MUÑWALI WA BUGU

Phaswana Nkhelebeni ndi muñwali o bebiwaho kusini kwa Shakadza kha la Thengwe. O dzhena tshikolo fhaḷa phuraimari ya Shakadza, a ri u ṭhaphudza pfunzo dzawe dza phuraimari a livha sekondari ya Malilele, henefho Shakadza. Muñwali uyu o ri u phasa maṭiriki, a dzhena gondoni la pfunzo dza yunivesithi. Kha dziyunesithi dzo fhambanaho, muñwali o phasa digirii na dipuḷoma hedzi:

- BA [Bachelor of Arts]—University of Venda
- BA [HONS] [Bachelor of Arts Honours] ---university of Venda
- BED [Bachelor of Education---University of Venda
- UED [university Education Diploma]---University of Venda
- MA [Master of Arts] ---University of Stellenbosch
- MPhil [Master of Philosophy---University of Cape Town]
- MM [Master of Management] ---University of Witwatersrand
- PhD [Doctor of Philosophy] ---Michigan State University [USA]

Muñwali uyu o ñwala bugu nnzhi dza ngudaluambo, nganea, nganeapfufhi, maanea na zwirendo. Muñwali uyu o vha ḷekitshara muhulwane khathihi na u vha ṭhoho ya muhasho wa Communication and Applied Language Studies, Yunivesithi ya Venda. Muñwali uyu o vhala mabambiri manzhi, mashangoni o fhambanaho, kha dzikhonferentse. U dovha hafhu a vha na dziathikili dze a anḡadza.

ṬHOHO YA NGANEA

Isha la mitodzi. Zwiphiri zwi di tou vha tshipida tsha vhutshilo hashu. Ndi ngazwo na bugu iyi yo ola zwenezwo. Ri wana Vho-Loshani na Maria vha tshi khou tshila na tshiphiri tshingafhangafha tsha u dzumbetshedza thumbu ya pfi ndi ya Aifheli ngeno a si muṅe wayo.

Kha matshilele ashu zwiphiri kanzhi zwi vha na masiandaitwa a si avhuḡi. Izwi zwi vhonele buguni yeneyi hune khaladzi na khaladzi vha funana. Vhenevha vha funanaho vha anzela u zwi wana ho no tshinyala zwinzhi sa zwo bvelelaho vhukati ha Rotondwa na Musatondwa vhe vha do tshinyana vha sa divhi uri vha dzikhaladzi.

Lufuno ndi tshithu tshine tsha fhatela tshi a konḁa u thuthea. Izwi zwi vhone na musu Vho-Loshani na Vho-Maria vha tshi kundelwa u thivhela vhushaka ha Rotonda na Musatondwa. Magumoni azwo hu vhone mita i tshi pwashekana, ha anda malwadze na zwililo.

NDIMA YA 2

2.1 MANWELEDZO A NDIMA DZA BUGU YA ISHA LA MITODZI

NDIMA	MANWELEDZO A NDIMA IDZI
1	<p>Vho-Lotshani na Maria vha luka maano a u pomotshedza Aifheli mihwalo ine Maria a vha nayo. Maria ndi muthu wa thovhela nga Vho-Loshani.</p> <p>Vho-Loshani vha na mufumakadzi wavho hayani Vho-Josephina, vhane na vhone vha vha muthu wa thovhela. Nga mulandu wa zwenezwo a zwi konadzei uri havha Vho-Loshani vha male Maria. Vhuhulu ndi lenelo la uri Maria a pomotshedze Aifheli muḁhannga wawe hei mihwalo ine a vha nayo, saizwi e ene mufunwa wawe wa mbiluni. Vho-Loshani na Aifheli ndi dzikhonani nga maanda nahone hu dovha ha vha na vhushaka nga ngomu. Hezwi zwo ita uri Aifheli a si vhuye a humbulela tshithu. Maria na khonani yawe Alice vha ndilani vho livha khefina i re henefha Folovhodwe, Alice a vhudzisa Maria arali a tshi khou andana na Vho -Loshani. Maria u hanedzela kule mavharivhari ayo fhedzi a livhuwa khonani yawe i mu vhudzisaho uri i wane ngoho kha ene muḁne. Hayani mme awe na vhone vho mu vhudzisa, a di dovha a hanedzela kule.</p> <p>U LINGA HA U GUDA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bulani vhushaka vhu re hone vhukati ha Vho-Loshani na Maria (1) 2. Maria ndi muthu wa thovhela, muḁne wa mihwalo iyo ndi nnyi? (1) 3. Arali o vha e inwi Maria ni na mihwalo i si ya munna waḁu, no vha ni tshi do ita mini? (2)

	<p>4. Aifheli ni mu vhona sa munna-de, o thanyaho kana a songo thanyaho?. Tikedzani phindulo ya<u>nu</u>. (2)</p> <p>5. Ndi ufhio mulaedza une na u wana kha ndima iyi? (2)</p> <p>PHINDULO:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ndi vhafunani.√ 2. Ndi mihwalo ya Vho –Loshani. √ 3. Ndo vha ndi tshi do talutshedza vhahulwane, sa makhadzi wanga uri vha ye vha nkhumbelele pfarelo kha munna wanga. √√ 4. Aifheli ndi munna o dzikaho wa lufuno, wa u kondelela, nahone a sa thetshesesi zwiambo zwa vhatu, √ ngauri ho ngo tenda u xeelwa nga Maria wawe. √ 5. Muñwali u sumbedza uri a si khonani dzothe vhutshiloni, sa Vho-Loshani, dzine muthu a tea u dzi fulufhela. √√
2	<p>Maria u vuwa a tshi khou tanza nga matsheloni, Aifheli u mu gidimisela ha dokotela ngei Musina. Dokotela u fhedza u mu thathuvha a talutshedza la uri Maria o vhifha muvhilini. Mafhungo aya a takadza Aifheli nga ndila i mangadzaho, nge a divha uri hu si kale u do bva a tshi pfi baba. Hothehothe wo vha u tshi ri u vhona Maria wa vha wo vhona Aifheli. Avha vhavhili vha mbo di thoma ndugiselo dza mutshato. Muthu we Aifheli a thoma u vhudza ene ndi Vho-Loshani sa izwi vha khonani yawe khulwane. Aifheli u nanga Vho-Loshani u vha nendila wa u tshimbidza mafhungo awe a lumalo, ngeno Vho Vho-Josephine vha mutshimbidzi wa munyanya. Nzudzanyo yothe heyi musi Maria a tshi humbula tshikwekwe tshawe na Vho-Loshani a i vhuyi ya mu fara zwavhuḏi na luthihi. Tshi dinaho Maria vhukuma ndi u kuputshedza Aifheli mihwalo i si yawe. Ngeno kha Vho-Loshani thabelo khulwane yo vha i ya uri havha vhavhili kha vha tavhanye vha malane, uri tshiphiri tshavho tshi vhulungee. Hezwi zwi ita uri Vho-Loshani vha tse vha tshi gonya vha tshi ita ndugiselo dza munyanya. Mufumakadzi wavho vha kumedzelwa u mbo di gudisa dzipeletshedzi u tshina. Nwedzi wo ri u tshi fhela, dzipeletshedzi dzi</p>

	<p>tshi vho tou gomedzela kha u tshina honoho. Nangoho garaṭa dza munyanya dza rumelwa vhathuni. Niani loṭhe li bvuma munyanya wa Aifheli na Maria. Naho zwo rali Maria u shaya mutakalo mbiluni yawe, nga u humbula tshinwa tshine a khou itela munna wawe. Honevho arali a nga bvukulula itshi tshiphiri, Aifheli u ḑo mu farela? Shango lone li ḑo ri mini?. Nangoho ndugiselo dzo ya phanḑa nga u ralo u swika ḑuvha la munyanya.</p> <p>U LINGA HA U GUDA</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bulani fhethu he Aifheli a isa hone Maria u vhona dokotela. (1) 2. Dokotela o ri Maria o farwa nga mini?. (1) 3. Aifheli o vha na dakalo lihulu uri hu si kale u ḑo wana muthu muswa, fhedzi kha Maria zwi songo ralo, Tikedzani phindulo yaṅu. (2) 4. Vho-Loshani ndi munna a ḑiṭoḑelaho zwawe, a si na ndavha na vhutshilo ha vhaṅwe, Tikedzani fhungo ili. (2) <p>PHINDULO</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ndi Musina. ✓ 2. Dokotela o ri u khou ṭanza zwi tshi khou itiswa ngauri o gonya miri/ndi muthu wa thovhela/o ḑihwala. ✓ 3. Aifheli o takala ngauri ha ḑivhi uri hu khou bvelela mini, ngeno Maria a tshi zwi ḑivha uri u na thumbu i si ya munna wawe. ✓✓ 4. Vho-Loshani ndi munna a humbulelaho ene muṅe fhedzi, a vha londi uri vha khou vhaisa muṅwe muthu, ndi ngazwo vha tshi kona u ita zwa vhudzekani na musidzana wa khonani yavho. ✓✓
3	<p>Aifheli u ya ofisini ya ṭhoho ya tshikolo Vho-Loshani u humbela thendelo ya u ṅewa maḑuvha a u ita ndugiselo dza munyanya wawe. Nangoho Vho-Loshani a vho ngo vhuya vha hana. ḑuvha li tevhelaho Aifheli u tevhela Maria, vha livha Pietersburg u ya u renga zwiambaro zwavho zwa munyanya. Honeha, kha vhengele le Maria a dzhena khalo, u mbo wana rokho yavhuḑi vhukuma, yone ine ya tou nga yo vha yo tou rungelwa ene. U ri u i ambara Aifheli e hasha maṭo khae a wana a tshi tou nga zukwa ntswa. Nangoho i mbo ḑi rengwa vha dovha vha wana na tshienda tshavhuḑi vhukuma.</p> <p>U bva afho hu dzhenwa kha liṅwe vhengele he vha wana suthu ya muvhala wa lutombo, zwe u ṭangana na hemmbe ya hone na thai, khathihi na tshienda</p>

tsha hone, zwa tou fanelana. U fhedza afho hu humelwa hayani, hune ha fhirwa nga Thohoyandou hu tshi sedzwa uri Thikolelwi o gumafhi nga zwiambaro zwa dzipheletshedzi. Nangoho vha tshi swika Maria u takala nga maanda a tshi vhona buto la dzirokho dza dzipheletshedzi dzo fhelaho u rungiwa. Ho tou sala dzisuthu dza vhaṭhannga fhedzi. Aifheli u fhira a tshi tolela malume awe Vho-Nemakangale hangei Folovhoḁwe, a tshi vha vhudza na uri u ḁo ḁa a vha dzhia hu tshi pfi munyanya ndi wa matshelo uri vha eḁetshele tsini.

Fhungo la uri ṅwana a nga ḁi bebwa e mutswu li vhaisa Maria tshifhinga tshoṭhe, nge a zwi humbula uri vhatu vha ḁo kona u zwi vhona uri ṅwana a si wa Aifheli sa izwi vhuvhili havho vhe vhatshena vhukuma.

U LINGA HA U GUDA

1. Thoho ya tshikolo Vho-Loshani vho ri mini musi Aifheli a tshi humbela maḁuvha a u ita ndugiselo dza munyanya?. (1)
2. Bulani fhethu he Maria na Aifheli vha renga hone zwiambaro zwa munyanya. (1)
3. Bulani dzina la murungi wa zwiambaro zwa dzipheletshedzi, ni dovhe ni ṭalutshedze uri vha tshi swika vho wana o guma ngafhi? (2)
4. Ndi tshini tshe tsha vha tshi tshi dzula tshi thaidzo kha Maria malugana na mihwalo ine a vha nayo? (2)

PHINDULO

1. Vho-Loshani vho tenda u fha Aifheli maḁuvha a u lugisela munyanya wawe. ✓
2. Ndi ngei Pietersburg. ✓
3. Ndi Thikolelwi. ✓ Vho wana o fhedza u runga dzirokho dza vhasidzana ho sala fhedzi zwiambaro zwa vhaṭhannga. ✓
4. Ndi muhumbulo wa uri vhana vha Vho Loshani a vha hangi vha bebwa vhe vhatswu, zwino arali na wawe a vha mutswu shango li ḁo ri ro amba ra ri a si wa Aifheli, vhunga ene na Aifheli vhe vhatu vha muvhala mutshena vhukuma. ✓✓

	<p>vha i nea. (1)</p> <p>3. Vho-Maduka vho humbela u vhona Vho-Loshani lwa tshiphirini. Ndi zwifhio zwe vha vha vha tshi toda u amba? (1)</p> <p>4. Bulani maipfi a Vho-Loshani a sumbedzaho u kandedza tshothe uri vhathu vha songo vhuya vha fanywa vho tenda mavharivhari o dadzaho shango. (2)</p> <p>PHINDULO</p> <p>1. Ndi zwauri a vha ngo newa tshelede ya dzekiso la Maria. ✓</p> <p>2. Mukalaha vho ri vho zwi pfesesa nahone vha khou humbela pfarelo kha hezwo zwe vha ya vha semekanya Vho-Denga, na uri na munyanyani wa nwana vha do ya. ✓✓</p> <p>3. Vho vha vha tshi khou vhudzisa nga zevhezevhe lo dadzaho hothe hothe nga ha thumbu ya Maria i si ya munna wawe. ✓✓</p> <p>4. Vho-Loshani vho ri mukalaha vha ri vhathu vha si na phatho vha songo vhuya vha pfiwa. ✓✓</p>
5 Na 6	<p>Afha ri wana Vho-Alidzulwi mme a Aifheli vha tshi vhidza Matevhu mukomana wa Aifheli u vhudzisa nga ili zevhezevhe lo dalaho hothe hothe la uri mihwalo ya Maria a si ya Aifheli. Matevhu o ri a tshi fhindula a ri hezwo ndi mazwifhi madaladala, vhaambi vha haya mafhungo ndi vhane vha khou tshivha mutshato wa Aifheli na Maria. Ndugiselo iteli dzo no fhela saizwi munyanya wo salelwa nga vhege.</p> <p>Vhathu vhe vha vha vhe na mitambo, zwiendo kana zwiwe-vho zwine vha tea u zwi tana nga duvha la munyanya vho ya vha nwalisa kha Vho-Loshani. Mufunzi we a tiwa u do funza na u fhatshedza munyanya o vha Vho-Masha vha Tshipise. Vhafunzi vho mbo di thoma u ita ndugiselo nga u toda ndima na vese dzo teaho vhathu vha vhangano. Nga lavhutanu vhunzhi ha vhathu itali ho iwa malaloni mapfuvhi o no tswuka hu tshi lindelwa Mugivhela wa munyanya. Vhafunzi na vhone sa vha we vha isa marambo manweni kuhu dzo no ita na u lila lwa u thoma.</p> <p>Duvha la munyanya la mbo swika. Munyanya wa farelwa holoni ya Dzimauli.</p>

Wo vha u tshi ri muthu wa lifha kha heyi holo, hone-ha yo tamiwa yo naka vhukuma.

Hu si kale vha vha vha tshi dzhena-ha nga munango wa holo vhamalani. Holo yothe i bvuma nga mifhululu. Nangoho hu si kale vhathu vha dzhia madzulo avho, mutshimbizamushumo a thoma ha mushumo wawe. Ene-vho ndi munna wa midai, vhathu vha ri u sea , na mbabvu dza rema dzo rema. Avha vho mbo di vhidza mufunzi Vho-Masha uri vha thome mushumo. Nangoho mulanda wa Mudzimu vho ri u fhedza u rabela vha i vula yone mulandulazwivhi-mufhata-midi. Vha i dodombedza heyi thero ya mbingano. Vhe munna ndi thoho ya muḏi ngeno mufumakadzi e mufarisi. Vha isa phanda vha ri munna sa thoho ho ngo tea u tsikeledza mufumakadzi, o tea u funa mufumakadzi vhunga a tshi difuna. Miano ya anwa phanda ha gogo na muvhumbi washu. Zwino havha vhavhili ndi munna na musadzi vho tanganywa. Vho-Netshipate na mufarisi wavho vho newa tshipida tsha u tahisa dzindivhuwo. U bva afho ogeni ya thoma u lila vhathu vha tshina vho tshina. Vho Netshipate na mufarisi wavho vho vha vhaḥwe vha vhatshini. U bva afho vho-Netshipate na mufumakadzi wavho vho onesa vhathu vha mbo di dzhena moḏoroni wa Vho-Khaulani, wa mbo di vha wo ya. Ha mbo di vha u balangana ha mavhuthu manzhi. Lo sala li tshi tavha thavhi- thavhi i si tsheeho hafha Folovhoḏwe.

U LINGA HA U GUDA:

1. Ri neeni madzina a vhathu vha tevhelaho, mme a Aifheli na mukomana wawe. (2)
2. Bulani dzina la mufunzi we a tiwa u da u funza afho munyanyani.(2)
3. Ri neeni dzina la figura ya muambo yo swifhadzwaho ni dovhe sumbedze uri i bvisela khagala zwifhio mafhungoni ayo e na vhalo.(2)
4. Ndi zwifhio zwo sumbedzaho dakalo la vhathu afho holoni musi ogeni i tshi thoma u lila. (2)
5. Ndavhalelo yanu kha iyi mbingano musi iwana o no bebwa ndi ifhio? Tikedzani phindulo yanu. (2)

PHINDULO

	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ndi Vho-Alidzulwi na Matevhu. ✓ 2. Ndi Vho-Masha vha ngei Tshipise. ✓✓ 3. Ndi liambe/liidioma. ✓Zwi sumbedza uri vhatu vho vha vho dalesa✓ 4. Ogeni yo ri u lila vhatu vha tshina vho tshina vhukuma, Vho-Netshipate na mufarisi vho vha vhañwe vha vhatshini. ✓✓ 5. Ndi lavhela uri Aifheli ha nga tendi uri nwana ndi wawe, nga maanda arali a bebwa e mutswu, u do toda uri vha ite ndingo dza malofha/Aifheli u do takala vhukuma musi a tshi divha uri ndi ene o mu itaho uri a vhe khotsi lwa u thoma ✓✓
7	<p>Munyanya u tshi fhela Vho-Netshipate na Vho-Maria vha livha Zimbabwe u yo dimvumvusa. Lwendo ulwu a lu vhuvi lwa pfala saizwi vhatada vho takala vhukuma, nahone hu tshi khou zuwiwa na u dihumbudza nga zwothe zwo bvelelaho munyanyani wavho. Nga mulandu wa u lapfesa ha lwendo muta uyu wo sia khofhe mothelani wa Elephant and Lion Motengei Bubi, nga matshelo wa fhirela Bulawayo.</p> <p>Kha lwendo lwonolwu muta u eletshedzana la u sa hangwa u livhuwa vhatu vhothe vhe vha longa tshanda kha ndugiselo ya munyanya wavho, zwi hulwanesa muta wa Vho-Loshani. Mutu uyu wa Vho-Loshani u tea u tou yelwa ngauri munyanya uyu wo vha u tshi tou vha ntha ha mahada avho.</p> <p>Ndi henefha hodelani ya Bulawayo hune Vho- Maria vha tahisa fhungo la uri vhone na Vho-Aifheli vha tea u pfulutshela Thohoyandou. Fhungo ili a li vhuvi la wana vhudzulo mbiluni ya Vho-Netshipate, zwine la vhuva la vha swikisa kha u humbula uri hu khou nyaliwa mme avho na mashaka avho.</p> <p>U bva Bulawayo muta wa Vho-Netshipate u livha Victoria Falls he wa swika wa awela hodelani ya Chevron. Avha vhavhili vha pfala vha tshi haseledza nga ha mbeu ya nwana o hwalwaho nga Vho-Maria. Ndi kha nyambedzano yenei hune vha sumbedzisana uri nwana uyu ha nga do sianelana kule na wa Vho-Loshani.</p> <p>Muta uyu u humela murahu hayani u na zwinzhi zwe wa anelana zwone. Kha zwothe tshi fhiraho zwothe ndi u lindelwa ha nwana ane a do tangedzwa hu si kale. Nwana uyu u lindelwa zwi hulu nga Vho-Netshipate ngeno kha Vho-Maria u da hawe hu tshi nga vha mupfa mbiluni yavho. Vhutungu uvhu kha</p>

	<p>Vho-Maria vhu ṅaṅiswa nga u hambula ṅdila ine vhana vha Vho-Loshani vha fana na khotsi avho ngayo. Hezwi zwa bvelela kha wavho ṅwana zwi ḑo vha dzhenisela maḑo. Mafhungo haya a kombetshedza Vho-Maria u ḑidina nga u ṅamba na u nwa maḑi o ṅambaho Vho-ṅetshipate. Zwoṅthe izwi vha zwi ita muhumbulo u wa u thutha vhuṅala, fhedzi naho zwo ralo vha tshi hambula u vhona ṅwana wavho o vhuya na vhuṅswu ha Vho-Loshani a zwi vha rudzi mbilu.</p> <p>U LINGA HA U GUDA</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ndi nga mini Vho-Maria vho tou ima lurandala na fhungo ḑa uri muṅa u tea u pfulutshela Ṽhohoyandou? (2) 2. Ndi mini tshine tsha ṅuwisa dzangalelo ḑa u bebwa ha ṅwana kha Vho-Maria? (2) 3. Arali ho vha hu inwi Vho-Aifheli mufumakadzi waṅu a tshi khou gwa uri ni pfuluwe shangoni ḑa haṅu ni yo dzula huṅwe ṅo vha ni tshi ḑo ita mini? Bulani zwivhili. (2) <p>PHINDULO</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vho Maria vha khou lingedza nga ṅdila dzoṅthe uri ṅwana wavho a tshi bebwa a vhe a kule na muṅa wa Vho-Loshani hu u shavha uri a songo sokou dzula a tshi fanyiswa navho. √√ 2. Dzangalelo ḑi ṅuswa nga u hambula uri ṅwana uyo a nga ḑi bebwa a tshi fana na Vho-Loshani nga vhuṅswu ngeno vhone Vho-Maria na Vho-Aifheli vha vhatshena. √√ 3. <ul style="list-style-type: none"> • Ndo vha ndi tshi ḑo tenda u pfuluwa ndi tshi itela u takadza mufumakadzi wanga • Ndo vha ndi tshi ḑo ṅalutshedza vhahulwane uri vha ambe na mufumakadzi wanga uri vha mu sumbedze ndeme yanga kha muṅa na tshitshavha tsha shango ḑa hashu. <p>(Zwivhili fhedzi zwi pfallaho) √√</p>
8 NA 9	<p>U vhuya Zimbabwe vhege i tevhelaho Vho-Maria na Vho-Aifheli vha wana vhuṅanzi ha uri Vho-Loshani vho fhaṅutshedzwa nga ṅwana wa musidzana. Avha vhavhili vha mbo ḑi langana u ya u renga zwiambaro zwa ṅwana uyu muswa Musina hune Vho-Maria vha ḑo mbo ḑi ṅolwa vho u vhona mutakalo wa uyu wavho a sa athu bebwaho.</p> <p>Vho-ṅetshipate na mufumakadzi vha swika Musina vha renga zwimbaro zwo</p>

teaho n̄wana wa musidzana. Dokotela na ene u khwaṭhisa ḷa uri n̄wana kha Vho-Maria u tshe o tou kweṭu. Fhungo ḷi ḷi takadza Vho-Ṇetshipate ha vho tou sala fhedzi u vhalela miṅwedzi i si mingana hune vha ḍo vha vha tshi khou takula. Nangoho matakadzambiluni ndi n̄wana.

ḷia ḍuvha ḷa u vhona n̄wana ḷo swika. Muṭa wa ha Ṇetshipate u dzhena ha Vho- Vho-Loshani he vha ṭanganedzwa nga zwanḍa zwivhili. Nga murahu ha u lumelisana Vho-Maria vha fhirela kamarani hu re na lutshetshe he vha ri u swika Vho-Josephine vha vhuisa oṭhe e vha ṭangana nao musi vha tshi vhofoholowa ngei sibadela. Nga ngei nḍuni vha vhanna vho sala vha tshi khou haseledza a vhanna he vha vho tou vhidzelwa afho lutshetshe ni hu tshi vho bviswa dzimpho dza n̄wana. Ndi nga tshenetshi tshifhinga he muṭa wa ha Ṇetshipate wa kona u livhuwa Vho-Loshani na Vho Josephine zwe vha vha itela nga tshifhinga tsha munyanya.

Miṅwedzi i si mingana Vho-Maria na vhone vha hwalelwa sibadela ngei Tshilamba he vha shudufhadzwa nga n̄wana wa mutuka. Vho-Ṇetshipate vha swika sibadela vha ṭanganedzwa nga dukana ḷavho, vha mbo ḍi ḷi rina dzina ḷa Rotondwa.

Kha u bebiwa ha Rotondwa Vho-Ṇetshipate a vha vhoni zwiṅwe nga nḍa ha u shudufhadzwa fhedzi, ngeno Vho-Maria vha tshi khou dinwa nga vhwutswu he n̄wana a bebwa e naho. U swifhala uhu hu humisela Vho-Maria kha fhungo ḷo no tou vhaho luimbo lwa misi ḷa u pfulutshela Ṭhohoyandou. Vho Ṇetshipate a vha pfesesi uri u swifhala ha n̄wana na u pfuluwa zwi ṭumana ngafhi. Vho-Maria vha balelwa u ṭalutshedza uri ndi ngani vho tou ima lurandala lwa u pfulutshela Ṭhohoyandou.

U vhuya hayani na lutshetshe Vho-Maria vha vhwaiswa nga maipfi ane a bulwa nga vhakegulu vha fanaho na Vho-Babamela vha tshi amba nga ha u vhwifha na u swifhala ha n̄wana wavho. Mme a Vho-Ṇetshipate vha thithiedza nyambo idzi vha ri Rotondwa o dzhiela makhulukuku wawe.

U LINGA HA U GUDA

1. Bulani dzina ḷa n̄wana wa Vho-Loshani na Vho Josephine na mbeu yawe.(2)
2. N̄wana uyu u sumbedza a lupedzi kha Vho-Josephine. Ndi zwone?

Tikedzani phindulo yaṅu.

(2)

	<p>3. Ndi mini tsho itwaho nga Vho-Netshipate afha Folovhodwe tshine tsha tikedza lufuno lwavho lwa u shumela vhathu? (2)</p> <p>4. Bulani dzina la nwana wa Vho-Netshipate na mbeu yawe. (2)</p> <p>5. Ndi mini tshe tsha toda u lutanya vha muta wa Vho-Netshipate? (2)</p> <p>PHINDULO</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Musatondwa. 2. ✓ Ndi musidzana. ✓ 3. EE. Ngauri dokotela a vha vhudza zwauri vha songo tsha dovha vha vha na vhana sa izwi hu tshi tendelwa fhedzi vhana vhararu kha muthu a no beba nga muaro. ✓ ✓ 4. Vho vhuya vha ita khumbelo kha vha muvhuso uri kha la Folovhodwe hu dzheniswe mudagasi na dzithingo. ✓✓ 5. Rotondwa. ✓ Ndi mutukana. ✓ 6. Ndi luambo lwa Vho-Maria lu sa fheli lwa uri muta u tea u pfulutshela Thohoyandou ngeno Vho-Netshipale vha sa todi u pfa nga hazwo. ✓✓
10	<p>Rotondwa u aluwa a dzhena tshikolo henefha phuraimari ya Folovhodwe. Zwine zwa mu dina kusini hokwu ndi u fanyiswa na vhana vha Vho-Loshani hu sa fheli. Izwi zwo nana u mu dina duvha le mudededzi Vho-Simeli vha divhadza thabeloni uri nwana o fhiraho vhothe kha u gidima ndi Rotondwa Loshani madzuloni a Netshipate.</p> <p>Na u sa amba hawe mafhungo, Rotonndwa izwi zwo ambiwaho nga Vho-Simeli u vhuya tshikoloni a vhudza mme awe vhe na vhone zwa vha dina vhukuma. U shavha uri mafhungo aya a si swike kha Vho-Netshipate, Vho-Maria vha vhudza Rotondwa uri a songo tsha vhuya a amba ngazwo na luthihi.</p> <p>Vhathu vha fanyisa Rotondwa na Vho-Loshani vhuḁe, na Vho-Maria vha tshi mu sedza vha tou vha na vhuḁanzi uri u tou vha vhone kha zwothe.</p> <p>Vho-Maria vha shudufhadzwa nga nwana wa vhuvhili wa mutukana a rinwa la Rudzani. Kha Rudzani ho tou vhuya Vho-Netshipate nga tsha vhukoma. U sa fana ha avha vhana kha Vho-Netshipate a zwi na mushumo, vhothe ndi mpho</p>

i bvaho kha Mudzimu.

Rotondwa u thaphudza pfunzo dzawe dza phuraimari a fhirela sekondari ya Dzimauli. Musatondwa u sala phuraimari nge a si kone u phasa murole wa vhuṭanu. Rotondwa u fhirela Yunivesithi ya Venda u yo gudela B.SC Agric. Musatondwa afha u ḁa nga ṅwaha u tevhelaho. Ene o vha o tama u gudela vhudededzi, fhedzi zwa si tsha konadzea nge ha pfi ho ḁala. O vho ḁo ḁiwana a tshi khou gudela digirii ya mulayo.

Vho-Maria vha kha ḁi dinwa nga mafhungo a uri Rotondwa ndi ṅwana wa Vho-Loshani. Li vha rindidzaho ndi la uri Vho-Netshipate naho vha nga vhudzwa nga nnyi kana nnyi vha nga si tende. Rotondwa u ṅwalela Musatondwa vhurifhi ha u mu ambisa, he ha tangedzwa nga zwanda zwivhili.

U LINGA HA U GUDA

1. Ndi zwifhio zwe liṅwe ḁuvha zwa dinesa Rotonda tshikoloni tsha phuraimari ya Folovhoḁwe? (2)
2. Bulani dzina la Yunivesithi ye Rotonda na Musatondwa vha guda hone pfunzo dza nṅha. (1)
3. Musatondwa afho Yunivesithi o vho ḁo ḁiwana a tshi tshi khou gudela digirii ya mulayo ngeno lwo vha lu si lwone lutamo lwawe. Ndi zwone? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
4. Ndi tshini tshi sumbedzaho uri Rotondwa na Musatondwa a vha funi u khakhela vhabebi vhavho? (2)

PHINDULO

1. Ndi musi mudededzi Vho-Simeli vha tshi ḁivhadza thabeloni uri ṅwana o fhiraho vhoṅhe nga u gidima ndi Rotondwa Loshani madzuloni a uri Rotondwa Netshipate. √ √
2. Yunivesithi ya Venda √
3. Ndi zwone. Musatondwa Yunivesithi o vha a tshi tama u gudela vhudededzi fhedzi-ha a vho ḁo kundelwa nge a wana ho no ḁala, a vho ḁo tevhela buḁo la zwa mulayo. √ √
4. Nge vha ri u funana vha pfa zwi songo tea uri vhabebi vhavho vha tou

	vhudzwa nga vhañwe vhathu. √√
11	<p>Rotondwa na Musatondwa vha vhuya hayani nga murahu ha u fhedza u ñwala milingo yavho ya mafheloni a ñwaha. Vhoṭhe sa zwe vha langanisa zwone vha tea u ñivhadza vhabebi vhavho nga ha u funana havho. Tshipiḽa itshi naho tshi songo leluwa vha tea u tshi fhirisa.</p> <p>Musatondwa u swikisa mafhungo kha mme awe uri vha vhe vhone vha no swikisa kha khotsi awe Vho-Loshani. Fhungo ḽa uri ene o ambiswa ḽi takadza mbilu ya Vho-Josephine saizwi i nyimele ine nnyi na nnyi wa tshisadzini a fhira khayi i ndugiselo ya u vhingwa. Mafhungo a vhifha fhedzi musi Musatondwa a tshi bula uri muṭhannga ane a khou funana nae mme awe vha a mu ñivha nahone u dzula heneḽa Folovhoḽwe. Vho-Josephine vha mbo ñi ḽelwa nga muhumbulo wa uri a hu na muñwe ndi Rotondwa wa Vho-Maria.</p> <p>Izwi zwi vha dina vhuḽe sa izwi u vhifha muvhilini ha Vho-Maria nga onoyu muṭhannga vha tshi hu ñivha vha hu fhedza. Vho lingedza u kaidza munna wavho Vho-Loshani, fhedzi vha si zwi ise phanḽa nge vha vhona vhushaka ha Maria na Aifheli vhu tshi sumbedza u anḽa mitsheḽo. Fhungo ḽi ḽa u funana ha avha vhavhili ḽi sia Vho-Josephine vha tshi farwa nga vhulwadze ha mbilu.</p> <p>Rotondwa na ene ngei Tshipate u vhudza khotsi awe uri u khou funana na Musatondwa wa Vho-Loshani. Fhungo ḽi ḽi takadza Vho-Ṇetshipate, mbiluni yavho vha humbula uri na Vho-Loshani vha ḽo takalela u dzetshelana havho. Zwoṭhe zwe Vho-Ṇetshipate vha amba zwi rudza mbili ya Rotondwa a zwi vhona uri nḽila yo mu tshenela. Khotsi awe vha khou fhaṭutshedza vhushaka hawe na muthu wawe.</p> <p>Kha Vho-Maria fhungo ḽi a ḽi wani vhudzulo. Vho-Maria vha tshi ñivhadzwa mafhungo aya vha vhuvha nga ḽa u ri Musatondwa ndi muhulwane kha ñwana wavho, na ḽiñwe na ḽiñwe a mu mala ha nga bikeli vhone. Vha hana vhuḽe mufumakadzi wa vhathu. Vho-Maria vha humbula zwoṭhe zwa mulovha vha wana zwi sa konadzei uri Rotondwa a malane na Musatondwa. Izwi zwi lidza musadzi wa vhathu vha ḽiphina. Vho-Ṇetshipate u vhona izwi vha sala vho akhamala. Mafhungo aya a Rotondwa na Musatondwa a swikisa Vho-Maria sibadela he vha vho wanala vha na vhulwadze ha mbilu.</p> <p>Naho Vho-Loshani vha sa ṭoḽi u pfa tshithu nga ha vhushaka ha Musatondwa na Rotondwa, Vho-Ṇetshipate vhone vha vhona hu si na tshine tsha nga ima</p>

avha vhana phanda.Vho-Maria nyimele iyi a i vha lisi lu difhaho. Vha vho delwa na nga muhumbulo wa u tou n'walela Vho-Netshipate vhurifhi ha u talutshedza zwothe zwo bevelaho kale vhukati havho na Vho-Loshani. Izwi vha vhona zwi zwone zwa khwiṅe sa izwi zwi sa ambei vhathu vho livhana zwifhatuwo.

Ndi nga murahu ha musi Yunivesithi dzo no vula nga n'wedzi wa Fulwana he Musatondwa a si ye maḁuvhani awe. N'wedzi u tevhelaho wa Thangule ndi he n'wana wa vhathu a zwi vhona uri zwithu zwo tshinyala, ene u muimana. Izwi zwi khukhulisa Rotondwa saizwi a murangaphanda wa SCM hafha Yunivesithi, fhedzi-ha maḁi a tevhuwa o tevhuwa. Vhuvhili havho vha rindidzana la lala, vha langana uri hezwi vha tea u zwi swikisa kha vhabebi na vha SCM zwi tshe zwiṅu.

U khakhisana ha avha vhavhili hu divhadzwa vha SCM fhedzi vha humbelwa u sa zwi vhudza vhaṅwe vhathu saizwi vha sa athu u zwi swikisa kha vhabebi.

U LINGA HA U GUDA

1. Ndi ngani Vho-Josephine vha tshi sumbedza u sa fushea nga vhushaka vhu re hone vhukati ha Musatondwa na Rotondwa? (2)
2. U khakhisana ha Musatondwa na Rotondwa hu sumbedza hu tshi vhaiesesa nnyi kha avha vhavhili. Ndi ngani zwi tshi ralo? (2)
3. Hayani ha Rotondwa na Musatondwa hu na vhe vha si faree zwavhuḁi nga u funana havho.Bulani vhathu avho ni dovhe ni tikedze uri ndi ngani vha sa imi nazwo. (3)

PHINDULO

1. Ndi ngauri Vho-Josephine vha divha vhushaka he ha vha hu hone vhukati ha Vho-Loshani na Maria na musi thumbu i tshi kuputshedzwa Aifheli.√√ya henefho yunivesithi ya Venda.
2. Zwi vhaiesesa Rotondwa ngauri o vha o no murangaphanda wa SCM
3. Ndi Vho-Loshani vna Vho-Maria.√Ngauri vho vha vha tshi divha zwauro Rotondwa na Musatondwa ndi khaladzi na khaladzi. √

12

Musatondwa u swika hayani a wana Vho-Loshani vha siho. U divhudza uri ḁuvha ili ha nga dzi bonyi a songo vhudza khotsi awe mafhungo o mu vhuisahho tshikolo tshi sa athu vala. Ha tami mafhungo aya a u khakhiswa

hawe a tshi nga fhira nga kha mme awe saizwi vhuhoṭa havho ho no tou hulela.

Vho-Loshani u vhuya havho hayani vha tshi vhona Musatondwa vha humbula uri Yunivesithi hu nga vha hu na tshiṭereke kana hu tshi kho ṭoḏwa tshelede ya mbadelo. Munna wa vhatu vha lingedza nga ndila dzoṭhe u sumbedza Rotondwa vhuleme hune vha khou ṭangana naho nga vhulwadze ha mme awe. Izwi vha zwi amba hu u itela uri a si tsha dovha hafhu a engedzedzela mme mutsiko.

Vho Loshani vha lingedza nga ndila dzoṭhe u humbela Musatondwa u amba zwe a ḏela zwone ḏuvha li tevhelaho, fhedzi ene u ima na la uri ha koni u nga eḏela a songo zwi pfukisa.

Musatondwa u vhudza khotsi awe uri sa izwi o vhudza mme awe uri ene u na muthu ane a khou seisana nae, u humbula zwauri vho zwi swikisa khavho. Le a vhuyela lone li ḏi tshimbilelana na jeneḷo le a vhudza mme awe. Musatondwa u vhudza khotsi awe uri ene o vhifha muvhilini.

Mafhungo aya o dina Vho-Loshani lwe vha ṭavha mukosi vha tshi amba uri zwi nga si konadzee ngauri ene Musatondwa na Rotondwa vha dzikhaladzi. Phosho iyi i vusa Vho-Josephine vhe vha vha vho eḏela. Vho Loshani vha bula na la uri Rotondwa ndi mbabvu na malofha avho. Vha ṭalutshedza uri u sa mu vhudza mafhungo ayo vho shavha u pwasha muḏi wa Vho-Ṇetshipate na Vho-Maria.

Musatondwa mafhungo ayo ha mu fari zwavhuḏi na kathihi. Vho Josephine vho ri u pfa mafhungo a Musatondwa vha mbo ḏi noka.

Naho Musatondwa a tshi vhona nyimele iyi i sa takadzi, u vhudza khotsi awe uri ha nga shandukisi muano we a u ita na Rotondwa. Musatondwa u goda thundu dzawe dze dza vha dzo sala a livha ha khonani yawe.

U swika hayani Rotondwa na ene u posa laḵawe fhungo la u khakhisa Musatondwa kha khotsi awe. Vho-Ṇetshipate fhungo ili vha li ṭanganedza nga zwaḏa zwivhili, sa izwi vho vha vha tshi tamela Rotondwa a tshi mala musidzan wa mikhwa i ngaho ya Musatondwa.

Fhungo ili kha Vho-Maria a lo ngo wana vhudzulo. Naho Vho-Ṇetshipate vha tshi sumbedza uri Rotondwa a si ene wa u thoma u khakhisa musidzana, kha Vho-Maria hu vha u tou shela maḏi nṭha ha tombo. U sala fhaḵa nduni nga

murahu ha musu vho no tou hwalwa nga khotsimunene wavho vha riwalela Vho-Netshipale vhurifhi ha u vha onesa vha livha ha havho.

Rotondwa na Musatondwa vha khuthadzana vha tendelana uri vhothe vha humela Yunivesithi. Vho-Netshipate vha vhala vhurifhi ha Vho-Maria. Nga murahunyana vha tevhelela mufumakadzi wavho vha ri vho mu hangwela. Naho vho humela muḍini wavho, Vho-Maria u malana ha Rotondwa na Musatondwa a vha koni u hu t̄anganedza. Vho-Loshani vha pfulutshela Shakadza musu vha tshi pfa u ri mafhungo avho na Vho-Maria o swika nḍevheni dza Vho-Aifheli. Afha Shakadza Vho-Loshani vha ḍivhelwa u vutshela masosani.

Musatondwa u vhoḥholowa sibadela tsha Vhufulwi, he nga murahu ha u vhona ḥwana a mbo ḍi pandamedza zwisusu (u lwala vhulwadze ha muhumbulo). Vhulwadze uhu na ḥamusi ho mu dzudza afho sibadela. Rotondwa u dzula na ḥwana mushumoni wawe Tshipise. Na ḥamusi Rotondwa u tshe o lindela Musatondwa a tshi vhoḥhololwa sibadela uri vha ise phanda na u fhaḥa muḍi wavho.

U LINGA HA U GUDA

1. Ndi ngani Rotondwa na Musatondwa vho vhuya hayani Yunivesithi i songo vala? (2)
2. U khakhisana ha Musatondwa na Rotondwa hu sumbedza hu tshi vhaiesea nnyi kha avha vhavhili? Ndi ngani tshi ralo? (2)
3. Arali ho vha hu inwi Musatondwa khotsi aḥu vha tshi khou ni vhudza uri no khakhiswa nga khaladzi no vha ni tshi ḍo ita mini? Bulani zwivhili. (2)
4. Vho-Aifheli vha tevhelela mufumakadzi wavho vha vha hangwela. Izwi zwe Vho-Aifheli vha ita inwi ni vha vhona vhe munna-ḍe? Tikedzani phindulo yaḥu. (2)

PHINDULO

1. Musatondwa na Rotondwa vho vhuya Yunivesithi u ḍa u t̄alutshedza vhabebi vhavho uri vho khakhisana. ✓✓
2. Hu vhaiesea Rotondwa✓ ngauri u murangaphanda wa SCM afha Yunivesithi ya Venda. ✓
3. -Ndi nga ya kha vhahulwane u pfesesa uri zwi khakhisa mini

khaladzi na khaladzi vha tshi malana. ✓

- Ndi nga ya sibadela na uyo ane a pfi ndi khaladzi anga uri vha ite dzindingo dza u vhona arali zwi zwa vhukuma e khaladzi anga. ✓
- 4. Vho-Aifheli ndi munna ane a funa mufumakadzi wawe zwi si na ndavha na nyimele dzine dza bvelela vhutshiloni havho. ✓✓

NDIMA YA 3

ṬHODEA DZA BUGU YA NGANEA NA TSENGULUSO YA “ISHA LA MITODZI”

3.1. THERO YA BUGU

Thero ndi mafhungo a bugu yeneyo/ muhumbulo muhulwane une muñwali wa bugu a ṭoda u u bvisela khagala nga mafhungo a bugu yawe/ndi zwine muñwali a ṭoda vhavhali vha tshi zwi ðivha kha bugu yeneyo. Pfunzo/mulaedza ndi zwine riñe sa vhavhali vha bugu ra guda nga murahu ha u vhala bugu iyo.

Musi muñwali a tshi ñwala bugu ya nganea u vha e na tshenzhemo ya zwine a vhona vhathu vhutshiloni vha tshi ita kana u tshilisa zwone.

TSENGULUSO YA THERO:

Bugu iyi i amba nga ha matshilele a vhathu a ðuvha na ðuvha hune muthu a ði tou pfa hu si na tsho khakheaho a tshi dzhiela khonani yawe musadzi. Nyimele iyi yo ðowelea tshitshavhani. Vho Loshani vho vha vhe khonani khulu ya Aifheli fhedzi vho khakhisa musadzi wawe.

Thero ya bugu iyi ndi u sa fulufhedzea mbinganoni hune ha vha na masiandaitwa a si avhudi/ ya uri vhutshiloni vhathu vha tea u fulufhedzea kha nyimele ñwe na ñwe ine vha ðiwana vhe khayoy.

- Vho-Loshani vha tshinya Maria vha langana uri vha pomotshedze Aifheli.
- Maria u vhudziswa nga khonani yawe Alice uri mihwalo ine a vha nayo a si ya Vho-Loshani naa sa zwine shango la khou amba, ene a tou dadadzela kule.
- Maria a tshi vhudza Aifheli uri o ðihwala, zwo mu takadza vhukuma.
- Maria na Vho-Loshani vho ṭuṭuwedza uri munyanya u itwe nga u ṭavhanya mihwalo i sa athu u vhone.
- U malana ha Aifheli na Maria a zwo ngo imwa phanda nga phungo dza vhathu.
- Muṭa wa Aifheli na wa Vho-Loshani yo shudufhadzwa nga vhana.
- Maria u vha na thaidzo nge ñwana wawe a vha a tshi fana na Vho-Loshani.
- Musatondwa na Rotondwa vha a pfana vha dovha vha khakhisana nge vha sa ðivhe uri vha dzikhaladzi.
- U ðihwala ha Musatondwa zwi kondela Maria na Vho-Loshani nge vha ðivha vhumbulu havho, zwa kombetshedza Maria uri a bule tshiphiri.

- Vho-Loshani vha pfulutshela Shakadza vho no pfa uri tshiphiri tsho bvela khagala.
- Maria a humela hayani ha hawe fhedzi munna wawe Aifheli a mu tevhela u sumbedza uri o mu farela.
- Musatondwa o ri u beba nwana, a tshi mu sedza a mbo di tanga thoho.
- Rotondwa na zwino u tshe o lindela Musatondwa a tshi fhola uri vha kone u isa phanda na vutshilo havho.

Thero iyi khulwane i tikedzwa nga therwana/miladza i tevhelaho:

- **U fhulufhedzea ha dzikhonani ndi zwa ndeme vutshiloni:** Sa khonani khulu ya Aifheli, Vho Loshani vho vha vho tea vha songo khakhisa Maria. Dzikhonani dzi tea u fulufhedzana, u tsireledzana na u funana vutshiloni.
- **Zwiphiri zwi na masiandaitwa a si avhudi:** Kha bugu iyi ri wana Rotondwa na Musatondwa vhane vha vha dzikhaladzi vha tshi khou malana nge vha khakhisana vha sa zwi divhi. Vho-Josephina na Vho- Maria vho fhedza vha vha tshi vho lwala malwadze a mbilu. Vho-Loshani vho pa mu vha ya vha dzula Shakadza. Musatondwa o guma a tshi khou lwala vhwadze ha muhumbulo.
- **U amba ngoho ndi zwa ndeme vutshiloni:** Arali Maria na Vho-Loshani vho ri u vhona uri vho khakhisana vha amba ngoho ya zwo iteaho, ndi musi Rotondwa na Musatondwa vha songo funana. Masiandaitwa othe o bulwaho afho ntha o vha a sa do bvelela.
- **Vhathu vho funanaho zwi a konda uri vha litshane nga mulandu wa zwiitisi zwi sa bviho khavho:** Rotondwa na Musatondwa vha hana u litshana nga mulandu wa uri thaidzo i re hone a si vhone vho i vhangaho.
- **Vhutshiloni muthu u tea u hangwela:** Aifheli u vha tsumbo ya uri ndifhedzo a si yashu, ndi ya Mudzimu. Ndi ngazwo nga murahu ha musi o wana ngoho ya uri Rotondwa ndi nwana wa Vho-Loshani, o mu tangedza. Vho-Maria vhe vha vho tuwa o vha tevhelela a vha hangwela a dovha a dzula navho sa mufumakadzi wawe.
[Lingedzani u vhala iyo bugu yo randelwaho uri ni wane tsumbo dziñwe dzo dziaho kha tshiteñwa tshiñwe na tshiñwe]

3.2 VHAANEWA / VHABVUMBEDZWA

Vhaanewa / Vhabvumbedzwa

- Vhaanewa ndi vhathukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa buguni yawe.
- Vhaanewa buguni ya nganea ndi vhone vha faredzaho nyaluwo ya puloto.
- Nyito dzothe dzine ra țangana nadzo buguni ya nganea dzi vha dzo bveledzwa ho shumiswa vhaanewa.
- Vhaanewa vha nga ði vhidzwa u pfi vhabvumbedzwa.
- Tshaka dza vhaanewa ndi dzone dzine dza shumiswa nga muñwali a tshi țoțomodzwa mudzedze wa puloto kha bugu ya nganea.
- Vhaanewa buguni ya nganea vha khethekanywa vha bva tshaka tharu.
- Tshaka idzi dza vhaanewa dzi na zwițalusu zwadzo zwine ngazwo sa vhavhali vha gaidi iyi ri a kona u pfesesa na u kona u topola muanewa buguni uri muanewa uyu ndi wa lushaka-đe.
- Zwițalusu izwi zwi thusa uri ri kone u fhambanya vhaanewa. Vhaanewa ri nga kona u vha fhambanya nga zwine vha zwi ita ngomu buguni ya nganea.

3.2.1. TSHAKA DZA VHAANEWA NA ZWIȚALUSI ZWAVHO

Muanewa muhulwane [Phurothagonisi]

- Muanewa uyu ndi uȓa ane buguni ya nganea ri tea u thoma nae ra dovha hafhu ra fhedza nae.
- Mafhungo a wanalaho buguni ya nganea a ðisendeka nga muanewa onoyu. Naho ri tshi nga wana hu tshi bveledzwa muñwe muanewa muțuku zwenezwi bugu i tshi khou bvela phanda, tshivhangalelwa hu vha hu u faredza mafhungo a onoyu a vhidzwaho u pfi dendele uri bugu i kone u bvelaphanda.
- Muanewa wa lushaka ulu ndi ene ane thaidzo ine ra țangana nayo buguni ya ðisendeka ngae/mona nae.
- Muanewa uyu ri tea u mu vhona nga ngomu buguni iyi a tshi pikiswa nga mupikisi.
- Muanewa uyu ri nga mu vhona a tshi khou lingedza u tandulula thaidzo yo ambarelaho khae kana ine a vha nayo buguni iyo ya nganea
- Muanewa uyu ri tea u mu vhona a tshi kunda kana a tshi kundwa nga thaidzo ye a thoma nayo.

Muanewa muhulwane wa vhuvhili [Deteragonisi]

Hoyu ndi ene muanewa muhulwane wa vhuvhili wa ndeme/ kana a re tsinisa na muanewa muhulwane. Ndi wa vhuvhili u bva kha muanewa muhulwane ha konou tevhela mupikisi. A nga ima na muanewa muhulwane kana a lwa nae.

Muanewa mupikisi [Anthagonisi]

- Muanewa uyu ndi ene ane a lwa nga ndila dzothe uri uyu ane a pfi muanewa dendele a si swikelele zwine a khou toda u swikelela zwone.
- Ndi ene ane a ima phanda ha mveledziso ya muanewa dendele.
- Muanewa uyu ndi ene ane a ita uri dendele a sa le lu difhaho vhutshiloni hawe ha duvha linwe na linwe. Mitsiko yothe u i luka a tshi toda uri dendele a sa vhuye a swikelela zwine a tea u zwi swikelela. A nga shumisa nyito dzi vhonekano kana a shumisa zwiwo zwo fhambanaho u itela uri a swikelele zwine a tea u swikelela.
- Mvelaphanda ya dendele i thithiswa nga muanewa onoyu.

Muanewa mulutanyi [Thirathagonisi]

- Muanewa uyu sa musiki dzina li tshi dibula, tshawe ndi u lutanya avha vhaanewa vhavhili vhane vha vha mupikisi kana dendele.
- Musiki ri tshi wana vhaanewa avha vhe kha phambano zwi vha zwo sikiwa kana u simuwa kha muanewa onoyu ane a pfi mulutanyi.
- Muanewa uyu ndi muya wa murwelahothe.
- Namusi a ima na muanewa dendele matshelo u ima na ula muhwe muanewa a tshi sola ula muanewa we a vha o ima nae u thoma.
- Muanewa uyu wa mulutanyi ha na vhuimo. U ima na onoyo muanewa ane nga tshifhinga itsho u vha a na zwine a nga mu thusa ngazwo kha vhutshilo.

3.2.2. TSENGULUSO YA VHAANEWA

Musiki ni tshi ita tsenguluso ya bugu ya nganea ni tea u dzhiela ntho heli fhungo la tsenguluso ya vhaanewa: Zwi nga itea uri tshaka dza vhaanewa dze na wana dza vha dzo fhambana na idzo dzo bulwaho afho fhasi. **Muanewa a sa fushi thodea dza muanewa onoyo a songo kombetshedzwa u pfi ndi muanewa uyo.** Arali a dendele sa tsumbo ,kha ri wane e na thaidzo u bva mathomoni u swika bugu i tshi fhela. Arali a vha muanewa ane a galela ndilani ni divhudzise mbudziso ya uri ndi eneene naa? Divhani thodea dza vhaanewa vhothe ni kone u dinangela vhaanewa buguni ye na randelwa. Tsha ndeme ndi u vhala bugu na kona u da na tsheyo.

TSENGULUSO I TEVHELALO I TOU VHA TSUMBO RO SEDZA THOPEA /ZWIṬALUSI ZWA VHAANEWA. MUGUDISWA ENE MUṆE KHA SENGULUSE NGA ETHE A SA TOU OMELELA KHA ZWE A ṆEKEDZWA.

Muanewa Dendele [Phurothagonisi]

- **Muanewa uyu ndi uḷa ane buguni ya nganea ri tea u thoma nae ra dovha hafhu ra fhedza nae.** Vho- Loshani ndi vhone muanewa muhulwane vhunga hu vhone vhane ra thoma navho ra ḍi dovha ra fhedza ri navho nga kha thaidzo ya u khakhisa havho Maria mufumakadzi wa khonani yavho.
- **Mafhungo a wanalaho buguni ya nganea a ḍisendeka nga muanewa onoyu.**Thaidzo ine ra ṭangana nayo buguni ya nganea i ḍisendeka kha onoyu muanewa. Vho-Loshani sa dendele ndi vhone vhane mafhungo a bugu a ḍisendeka ngavho. Ndi vhone muanewa ane a thoma na bugu a tshi ḍisela Maria musidzana wa khonani yawe thaidzo, nge a mu khakhisa a fhedza a tshi ita tshikwekwe nae uri thumbu iyi i pomotshedzwe Aifheli.
- **Muanewa uyu ri tea u mu vhona nga ngomu buguni iyi a tshi vha ene gumani nga nṅe.** Ndi ene a no amba uri hu itiwe mini. Sa dendele Vho- Loshani ri wana vha vhone vhane vha vhudza Maria uri mihwalo ine a vha nayo a i pomotshedze Aifheli. Vho- Loshani vha vhudza Maria uri a ṭavhanye u ita ndugiselo dza mutshato uri tshiphiri tshavho tshi vhulungeye.
- **Muanewa uyu ri nga mu vhona a tshi khou lingedza u tandulula thaidzo yo ambarelaho khae kana ine a vha nayo buguni iyo.**Vho Loshani sa muanewa muhulwane ri a vha wana vha tshi lingedza u tandulula thaidzo ine vha vha nayo nga u vhudza Maria uri a ṭavhanye a ite munyanya. Arali masheleni hu si na vhone vha nga thusa nga u mu fha one ene a ḍo a lifhiwa nga murahu ha munyanya. Vha dovha vha tsivhudza Maria kha ḷa uri muthu u a maliwa mutshato wa ḍa nga murahu. Nga murahu ha musu Vho-Loshani vho no wanulusa uri Aifheli u ḍivha tshiphiri tshavho na Maria vha shavha muḍini wavho Folovhodwe vha ya u dzula Shakadza.
- **Muanewa uyu ri tea u mu vhona a tshi kunda kana a tshi kundiwa nga thaidzo ye a thoma nayo.** Vho- Loshani vho kundwa nga thaidzo yavho ngauri tshiphiri tsha u pomotshedza Aifheli mihwalo i si yawe tsho guma tsho bvela khagala. U khakhisana ha Rotondwa na Musatondwa zwo bvukulula tshiphiri tsha uri ndi

dzikhaladzi, hezwi zwa nea mutsiko Vho-Loshani musi vha tshi pfa uri Vho-Aifheli vha vho divha mafhungo othe zwa vha patisa na hayani vha ya vha dzula kha la Shakadza.

- **Muanewa Mupikisi [Anthagonisi]**

Muanewa uyu ndi ene ane a lwa nga ndila dzothe uri uyu ane a pfi muanewa dendele a si swikelele zwine a khou toda u swikelela zwone. Buguni iyi munwali o shumisa Vho- Aifheli, Rotondwa na Musatondwa sa vhapikisi. Vho- Aifheli naho kha nganea iyi hu si na hune vha wanala vha tshi khou hanedzana na Vho-Loshani, fhedzi vho vha vha tshi khou vha shaisela mulalo vha tshi humbula nga tshipiri tshavho na Vho- Maria. Rotondwa u fana hawe na Vho-Loshani a tshi bebwa zwo vha nea mutsiko.

- **Ndi ene ane a ima phanda ha mveledziso ya muanewa dendele.** Vhupikisi vhu vhonala musi Vho-Loshani vha tshi pata vha ya vha dzula Shakadza nge vha si vhe na mulalo nga u divha uri Vho-Aifheli vha vho divha tshiphiri tshothe. Afha ri vhona Vho-Aifheli vho vha mupikisi wa Vho-Loshani naho vho vha vha sa khou amba tshithu. Rotondwa na Musatondwa vha pikisa Vho-Loshani nga u khakhisana na u omelela kha lufuno lwavho. Izwi zwi swikisa kha u shavha havho muḍi vha ya Shakadza ngeno muḍa wavho wa sala u tshi shashata.

- **Muanewa uyu ndi ene ane a ita uri dendele a sa le lu difhaho vhutshiloni hawe ha divha liḅwe na liḅwe.** Vho-Aifheli sa muanewa mupikisi vha ita uri Vho-Loshani vha si difhelwe nga vhutshilo ngauri tshifhinga tshothe vha tshi vha vhona vha humbula zwine zwa nga bvelela nga murahu ha musi tshiphiri tsho bvela khagala. U khakhisana ha Rotondwa na Musatondwa zwi pikisa Vho-Loshani nge Vho-Josphine vha mbo di lwala izwi zwa vha shaisa mulalo na u vha nea mutsiko muḍani nga u tsa vha tshi gonya vha tshi alafhisa mufumakadzi.

Muanewa mulutanyi [Thirathagonisi]

- Muanewa uyu sa musi dzina li tshi dibula tshawe ndi u lutanya avha vhaanewa vhavhili vhane vha vha mupikisi na dendele. Maria ndi ene ane a vhangani uri hu vhe na thaidzo vhukati ha Vho-Loshani na vhaanewa vhapikisi, Aifheli, Rotondwa na Musatondwa. Vhulutanyi ha Maria ho thoma musi a tshi vhfha muvhilini nga Rotondwa. U vhfha muvhilini hawe zwo vhangani thaidzo vhukati ha Aifheli na

Vho-Loshani. Izwi zwi itiswa ngauri Vho-Loshani vha kombetshedza Maria uri a kuputshedze mihwalo iyi kha Aifheli.

- Musi ri tshi wana vhaanewa avha vhe kha phambano zwi vha zwo sikiwa kana zwo simuwa kha muanewa onoyu ane a pfi muluṭanyi. Zwa tshiphiri tsha ene Maria na Vho-Loshani zwi itisa uri Rotondwa na Musatondwa vha malane nge vha vha vha sa zwi ḍivhi uri vha dzikhaladzi. Phambano dzoṭhe dzine dza vha hone buguni iyi mudzi wadzo ndi tshiphiri tsha ene Maria na Vho-Loshani..

Vhaiwe vhaanewa vhaṭuku buguni ya nganea

Avha ndi vhaḷa vhaanewa vhane a ni ṭanganesi navho buguni ine ra khou vhala yone. Muṅwali u shumisa vhaanewa avha u itela uri mudzedze wawe wa mafhungo u tevhekane. Vha thusedza kha uri zwe dendele a faredza zwone kha puloto yawe u bva mathomoni u swika mafheloni zwi bvelele hu si na vhuleme.

Vhaanewa vha raundu

Muanewa wa lushaka ulu ndi uḷa ane u a shanduka. Kutshilele kwa muanewa uyu ku a vhone uri ndi kwa muthu a tshilaho. Hune ha takalea u a takala. A diniwa sa muthu a tshilaho na ene u a dinalea. Sa muthu muṅwe na muṅwe arali a sinyuswa na ene ni a kona u mu vhona a tshi sinyuwa sa muthu ane a vha na vhutshilo.

Vhaanewa vha fulethe

Uyu ndi uḷa muanewa ane buguni ya nganea ni mu vhona a sa shanduki. O fhambana na uḷa wa raundu ngauri uyu ha shanduki. Ha nyanyuwi naho hu tshi ḍa zwithu zwi takadzaho kana zwi vhavhaho. Kha bugu dzashu dza nganea zwi a konḍa u tou wana muanewa wa lushaka holu ane ha shanduki kha vhutshilo. Izwi a zwi ambi uri arali a nga wanala buguni zwi vha zwo khakhea. Sa muanewa wa lushaka ulu ri a ḍi lavhelela u ṭangana nae vhutshiloni.

NYOLO YA VHAANEWA.

Musi muṅwali a tshi bveledza vhaanewa kha bugu ya nganea u shumisa nḍila dzo fhambanaho. Izwi zwi ita uri inwi sa muvhali wa bugu ni tea u ḍivha mvumbo ya muanewa nga nḍila ye muṅwali wa bugu a mu vheisa zwone.

- **Ndila ya u rina dzina**

Kha ndila heyi ndi fhaḷa hune dzina ḷa muanewa ḷi nga elana na zwiito zwawe kana ḷa tou fhambana tshoṭhe na zwiito zwawe. Nwana a nga vhudzwa u pfi Ndidzulafhi, na ngoho buguni yoṭhe ra wana hu si na fhethu hune a nga ḷiwana a tshi dzula hone. Dzina ḷa muanewa ḷi elana na zwiito zwa muanewa onoyo henefho buguni.

- **Ndila ya u anetshela**

Muanewa a nga kona u bvukululwa musi o tou anetshelwa nga haye. Muanewa a nga anetshelwa nga hae na kona u mu ḷivha uri ndi muanewa- ḷe. Tsumbo: **U tou vha tshipheṭhepheṭhe tsha nwana.**” Nwana uyu ri tou anetshelwa nga hae na konaha u mu ḷivha uri ndi muthu-ḷe.

- **Ndila ya u tou buletshedza**

Muanewa ni nga kona u mu vhona na mu ḷivha musi o tou buletshedzwa. Muḷwali a nga buletshedza muanewa inwi sa muvhali na kona-ha u mu ḷivha uri ndi wa mvumbo ḷe.

Kha siaṭari 85 muḷwali u buletshedza mvumbo ya Vho=Aifheli nga u nḵwala hezwi:“Zwi dovha hafhu zwa vha khagala zwa uri Vho Aifheli naho vha vhudzwa nga nnyi kana nnyi, vha nga si tende haya mafhungo; nga nḵa ha musi vho tou vhudzwa nga vhone Vho-Maria.” Vho-Aifheli vha sumbedzwa vhe munna a sa tendiho u sokou pfa mafhungo a bvaho kha vhathu vha a dzhia a a ngoho.

- **Ndila ya mufhindulano**

Musi vhaanewa vhe kha mufhindulano ni a kona u ḷivha uri uyu muanewa ndi muthu-ḷe. Zwi nga itea kha mufhindulano na wana uri hoyu muthu u na vhutsha kana ndi muthu wa vhulenda. Kha nyambedzano ya vhaanewa ni nga wana muanewa a tshi semana na muḷwe muanewa ngae. Nga kha yeneyi tsemano ni a kona u mu ḷivha uri uyu muanewa ndi wa vhutsha kana zwiḵwevho. Kha siaṭari 110 mufhindulano u re vhukati ha Vho-Loshani na Vho-Aifheli u bvukululula vhuvha ha vhabvumbudzwa avha ho fhambanaho. Vho-Loshani vha vha vho halifha u sumbedza uri vha ṭoḷa hu tshi pfiwa vhone vha vhoṭhe. Ngeno Vho-Aifheli vha tshi fhindula vho dzika.

- **Ndila ya u diandadza**

Kha ndila heyi ya u ola muanewa muthu u tou diandadza, inwi sa muvhali na kona-ha u mu divha uri ndi muthu-de. Kha siatari 15 ri pfa Aifheli a tshi amba hezwi sa ndila ya u buletshedza. “Nne ndo no aluwa, a thi sali zwitshela murahu na khathihi” Aifheli u ditana sa munna ane naho a nga pfa hu tshi ambiwa mafhungo afhio na afhio ane a nga kwama ene kana vha muṭa wawe a nga si a tangedze.

[Lingedzani u vhala iyo bugu yo randelwaho uri ni wane tsumbo dziṅwe dzo dziaho kha tshiteṅwa tshiṅwe na tsḥiṅwe]

3.3. KHUḐANO

KhuḐano kha litheretsha ndi u fhambana ha vhaanewa. KhuḐano iyi i nga vha vhukati ha muanewa na muanewa kana zwigwada, kutshilele, zwine vha tenda khazwo, kuhumbulele, kana zwiṅwe na zwiṅwe zwine zwa nga vha fhambanya.

- KhuḐano ine ya itea vhukati ha muanewa na muanewa, tsumbo, ni nga wana vhasidzana vhavhili vha tshi khou lwela muṭhannga.
- KhuḐano ine ya itea kha muanewa e eṭhe, tsumbo: Muanewa a nga diwana o daḁa, a sa divhi uri a ite mini.
- KhuḐano ine ya vha vhukati ha vhurereli, tsumbo: Vhaanewa vha tshi fhambana nga mulandu wa u fhambana ha vhurereli.
- KhuḐano ya vhukati ha zwigwada, tsumbo: Kha zwigwada ni nga wana phambano yo vhangwa nga kuhumbulele kwo fhambanaho.

3.3.1. TSHAKA DZA KHUḐANO

- KhuḐano ya nḁa
- KhuḐano ya ngomu

KhuḐano ya nḁa

KhuḐano ya nḁa ndi u fhambana ha vhaanewa hune ha tou vhonele hu khagala. Vhaanewa vha nga tou semana, vha lwa na u ita zwiṅwe na zwiṅwe zwine zwa tou vhonele uri vha khou fhambana. Tsumbo: mabulayo.

3.3.2 TSENGULUSO YA KHUDANO:

KHUDANO YA NNDA

Khudano iyi i a vhonala nga maṭo i tshi khou bvelela kana ya pfala nga nḁevhe vhaanewa vha tshi khou semana.

Kha khudano iyi ndi musi vhaanewa vha tshi fhambana nga mihumbulo zwine zwa ḁisa nndwa kana tsemano kana khandzano

- Ri vhona khudano vhukati ha Maria na mme awe Vho-Denga, musi vha tshi khou mu kaidzela vhuṭama hawe na Vho-Loshani, ngeno a na muṭhannga wawe Aifheli. Maria u hanedza mme awe uri zve vha zwi pfa nga shango a si zwone.
- Musi mafhungo a vhuimana o no ambiwa, Maria u fhambana na Aifheli musi a tshi ṭahisa ḁa uri Vho-Loshani vha tea u vha nḁndila kha mafhungo a nyambedzano ya lumalo.
- Khudano inwe i vhonala musi hu tshi nḁangiwa ḁuvha ḁine munyanya wa ḁo vha nḁḁo nge Maria a ri u tea u vha hone nga u ṭavhanya nahone nga murahu ha miṅwedzi mivhili sa zve a eletshedziswa zwone nga Vho-Loshani, ngeno Aifheli a tshi ṭoḁa u tshi vha hone nga murahu ha miṅwedzi miṭanu. Ho fhedza ho tendelaniwa kha ḁa miṅwedzi mivhili.
- Khudano inwe i vha hone vhukati ha vhabebi vha Maria, nge mukalaha khotsi a Maria vha ri a vho ngo vhudziwa uri vhakwasha vha Tshipate a vha ngo bvisa tshelede ya dzekiso.
- Hu vha na khudano vhukati ha lushaka lwa Tshipate na Aifheli, nga mafhungo a u dzheniswa ha Vho-Loshani u vha nḁndila kha u maliwa ha Maria ngeno vhe mutsinda, naho vho fhedza vho tendelwa uri vha ise phanda.
- Hu vha na khudano vhukati ha Aifheli na Maria ane a khou tama muṭa u tshi yo dzula ṭhohoyandou nga mulandu wa u shavha phungo yawe, Aifheli ha ngo ḁi ṭanganedza ngauri u na dzangalelo ḁa u bveledza shango ḁa hawe.
- U bebwa ha Rotondwa e mutswu hu ḁisa khudano vhukati ha muṭa wa Tshipate ngauri Maria u simesa ḁa u pfuluwa a tshi shavhisa vhutswu ha nḁwana vhu fanaho na ha Vho-Loshani. Aifheli ene ha pfesesi nahone ha tendelani nazwo uri vhutswu ha nḁwana vhu dzhena ngafhi kha u pfuluwa
- Khudano i vha hone muṭani wa Tshipate musi Vho Maria vha tshi vhudzwa nga u funana ha Musatondwa na Rotondwa. Vho- Maria vha hana vhushaka uvhu vhu tshi

vha hone, ngauri Musatondwa ndi muhulwane kha nwana wavho. Vho-Aifheli vhone vha vhona hu si na tsho khakheaho.

- Khuḁano i vha hone vhukati ha Vho-Aifheli na Vho-Loshani musi vha tshi amba nga ha u funana ha vhana vhavho. Vho-Loshani vha hana Musatondwa na Rotondwa vha tshi malana nga mulandu wa vhushaka havho na vha Tshipate, ngeno Vho-Aifheli vha sa imi navho sa izwi na vhushaka ha hone vha sa ḁivhi vhubvo haho.

KHUḁANO YA NGOMU

Khuḁano iyi a i vhoneali nga maḁo. Ni wana muanewa a tshi vha na mihumbulo i hanedzanaho kha ene muḁe e eḁhe. U vha a si tsha ḁivha tshine a nga ita tshone. Tsumbo dzi wanalaho kha iyi nganea ndi dzi tevhelaho:

- Hu vha na khuḁano ya nga ngomu musi Vho-Loshani vho humbelwa u vha mudzudzanyi wa munyanya wa Aifheli na Maria. Vho-Loshani vha vha na mihumbulo mivhili i lwaho nga tshayo, u hana vha khou shavha uri arali tshikwekwe tshavho tsha bvela khagala Aifheli u ḁo ri ndi ngazwo vho hana, u tenda-vho na hone vha shavha uri shango ḁi ḁo ri mini.
- Maria u lwa na mihumbulo ya u pomotshedza Aifheli mihwalo i si yawe nge a vhona o mu lugela. Mihumbulo yawe i dovha ya lwa kha u ya u ḁoḁa thuso kha vhashumelavhapo. Izwi zwi mu konḁela u zwi ita ngauri vha a mu ḁivha. Tshi dinesaho ndi u shaya hawe mulalo.
- Maria u vha na thaidzo musi a tshi pfa uri phungo yawe na Vho-Loshani yo no swika na Thoyoyandou nge Thikolelwi a mu vhudzisa nga hazwo. Mafhungo ane a khou mu dina ndi a uri arali a nga beba nwana a fana na Vho-Loshani u ḁo tou zwi mini ngauri vha hawe na vha ha Aifheli ndi vhatshena, ngeno vha ha Loshani vhe vhatswu.
- Hu vha na khuḁano ya ngomu kha Maria, musi nwana a tshi bebwa a fana na Vho-Loshani, u humbula u ḁalutshedza Aifheli a pfa zwi tshi konḁa ngauri ha ḁivhi zwauri u ḁo mu farela, kana vhuhadzi vhu ḁo fhela naa?

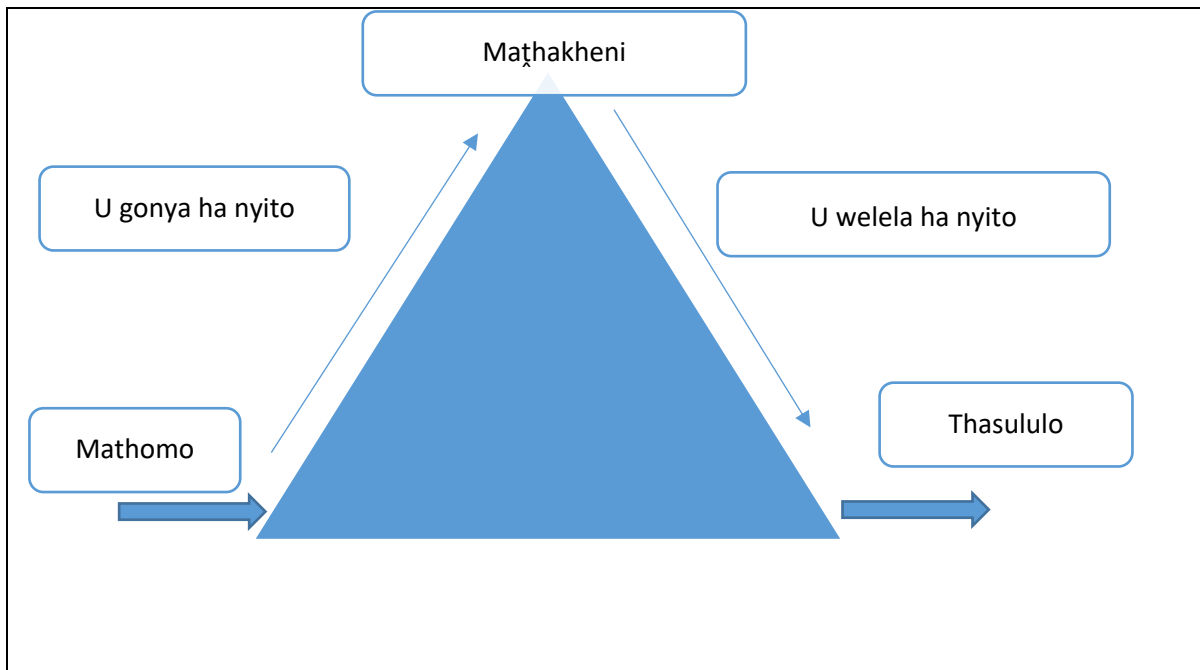
[Lingedzani u vhala iyo bugu yo randelwaho uri ni wane tsumbo dziḁwe dzo dziaho kha tshitenwa tshiḁwe na tshiḁwe]

3.4. PULOTO

Puloto ndi ndunzhendunzhe ya mafhungo zwi tshi ya nga u tevhékana ha zwiwo u bva mathomoni a nganea u swika magumoni ayo. Kha puloto ndi fhaḷa hune ra wana thaidzo i tshi ḍisa iñwe u bva mathomoni a bugu u ya maḥakheni na uri thaidzo dzo tandululiswa hani magumoni a bugu.

Puloto ṭhukhu yone i nga ṭalutshedzwa sa thusedzi ya nyito i tshimbilaho yo vhambela na puloto khulwane ya nganea. Puloto ya lushaka ulu i bveledzwa nga vhaanewa vhathusi hu si muanewa dendele kana mupikisi. Puloto khulwane a i koni u bveledzela zwavhuḍi arali i sa khou thusedzwa nga puloto iyi ṭhukhu

Puloto i nga vhekanywa nga ḅila i tevhelaho:

Mathomo:

Afha ndi hune ra tou gavhelwa mafhungo nga kule. Ri pfa zwiṭuku nga ha:

- Vhaanewa vhahulwane na thaidzo dzavho
- Fhethuvhupo na tshifhinga
- Khuḍano

Mafhungo a ṭoṭomowa a ri swikisa kha nyito i takuwaho.

U gonya ha nyito (nyito i takuwaho):

Kha tshipiḁa itshi tsha nganea ri wana zwiwo zwinzhi zwine zwa tevhekana zwa kondisela mubvumbedzwa muhulwane. Zwiwo izwi zwi tuḁula dzangalelo, zwa dovha zwa khadela muvhali kha u humbulela zwine zwa ḁo tevhelela. Ndi heneḁha hune vhabvumbedzwa vhahulwane vha lusa nga nḁila dzoḁhe u lwa na thaidzo ngeno khuḁano dzi tshi khou ralo u takuwa. U aluwa ha nyito/thaidzo ye ra bva nayo mathomoni zwi ri livhisa kha maḁhakhe.

Maḁhakheni

Afha ndi hone hune mafhungo a vha o swika tshiuludzani. Maḁhakheni ndi tshipiḁa tshi takadzesaho kana tshi vhavhesaho tshine tsha vha tsha ndeme kha nganea. Ndi tshipiḁa tshi sa thivheleho, tshine arali tsha swika tsho swika. Thaidzo ye dendele a thoma nayo i vha yo no tou hulela tshoḁhe. Afha ndi:

- Tshivhindini tsha mafhungo.
- Buluvhutsini (zwi vha zwi khou konḁa tshoḁhe).
- Hune ha duba buse.
- Hune ha nga ḁi vha na madakalo/dzimpfu.

U welela ha nyito (nyito i waho)

Tshipiḁa itshi tshi tevhelaho/wanala nga murahu ha maḁhakheni. Afha thaidzo khulwane i a tandulululea. Vhulombo he dendele a vha e naho u swika maḁhakheni, kha tshipiḁa itshi ni wana vhu tshi khou tandululea.

Thasululo

Tshipiḁa itshi tsha swika tsho swika, a hu na u humela murahu. Zwi nga tou fanyiswa na u kovhela ha ḁuvha. Na u funa hani, ḁa kovhela a hu na ane a nga ḁi humisela murahu. Afha mafhungo a vha o swika magumoni. Khuḁano dze na dzi vhona u bva mathomoni a nganea dzo fhela. Vho fhenywaho kana vho fhenyaho vha a bvela khagala, nga maanda muanewa muhulwane.

Maḁhakheshandwa:

Afha ndi musi ndavhelelo ya maimo a nḁha kana i sengenedzaho i si tsha swikelela kana musi vhudzivha ha puloto ya nganea vhu tshi sokou ngalangala nga nḁhani ha zwiwo zwi sa ambi tshithu.

3.4.1. TSENGULUSO YA PULOTO:

Mathomo

- **Afha ni tea u vhona muñwali a tshi ni bveledzela vhaanewa vhahulwane na thaidzo ine muanewa dendele a khou țangana nayo.** Mathomoni a bugu ri țangana na vhaanewa vhahulwane vhane vha vha Vho-Loshani, Maria ane a vha muluțanyi na Aifheli ane a vha mupikisi, naho vhupikisi ha hone vhu songo tou bvela khagala. Muñwali o kona u sumbedza thaidzo ya bugu henefho mathomoni, ine ya vha u khakhiswa ha Maria nga Vho-Loshani, vhe vha ri vha tshi vhona uri a zwi konadzei uri vha mu male vha luka maano a u pomotshedzwa thumbu iyo Aifheli.
- **Ni a kona u vhona vho na muaanewa muhulwane:** Muanewa dendele ndi Vho Loshani ngauri zwiwo zwoțhe zwi wanalaho buguni iyi zwi mona mona navho
- **Ni a kona u vhona na muanewa muluțanyi:** Maria sa muanewa muluțanyi u luțanya ngauri a funana na Vho-Loshani ngeno e na muțhanga wawe Aifheli. Maria u dovha a ita tshikwekwe na Vho-Loshani tsha u pomotshedza thumbu Aifheli i si yawe.
- **Ni a kona u vhona na muanewa Mupikisi:** Mathomoni a bugu ni vhona Aifheli sa muanewa mupikisi a tshi hanedzana na Maria nga ha tshifhinga tshine munyanya wa ɔo farwa ngatsho. Afha ri wana muanewa mupikisi a tshi hanedzana na muanewa dendele saizwi tshifhinga tsha miñwedzi mivhili tsho ambiwaho nga Maria o tshi vhudzwa nga Vho-Loshani.
- **Muñwali u bvisela khagala fhethuvhupo na tshifhinga:** Mafhungo aya mathomoni a vhonala a tshi khou bvelela Folovhodwe, honeha a ri koni u vhona zwiito na kutshilele kwa vhathu vha fhethu afho.
- Muñwali o sumbedza mathomoni a bugu yawe uri mafhungo aya a khou bvelela tshifhingani tsha zwino. Izwi ri zwi vhona nga mođoro wa Vho-Loshani na khefi i re hanengei Folovhodwe.

U gonya ha nyito / U bveledza mafhungo/ Nyito i takuwaho

U itela uri vhavhali vha vhe na dzangalelo la u vhala mafhungo vha tshi ya phanda muñwali u bveledza zwiwo zwi tshi sielisana zwi tshi itela u totomodza puloto ya bugu. Vhaanewa vhahulwane vha lingedza u tandulula thaidzo ine ya vha hone ngeno khudano dzi tshi khou aluwa. Kha nganea iyi zwiwo zwo bveledzwa nga ndila i tevhelaho:

- **Thaidzo ya thumbu** i vhanga khudano kha Aifheli na Maria zwi tshi kwama na fhungo la uri munyanya u itiwe lini. Maria u toda munyanya u tshi itwa miñwedzi mivhili i sa athu u fhela ngeno Aifheli a tshi ri u itwe nga murahu ha miñwedzi mitanu.
- Nga murahu ha musu Maria o vuwa a tshi tanza nga matsheloni, ene na Aifheli vha livha ha dokotela ngei Musina. Dokotela u khwathisedza uri Maria u na thumbu. Aifheli u sumbedza o zwi tangedza ngauri o takala.
- Hu langaniwa mafhungo a u ita nzudzanyo dza munyanya nga murahu ha musu vhabebi vho no divhadziwa. Hu vha na u sa pfesesana vhukati ha Maria na Aifheli musu hu tshi ambiwa nga divha line munyanya wa do farwa ngalo na muthu o tiwaho kha u ranga phanda mushumo uyu. Fhedzi ha vho fhedza vho tendelana kha u ri munyanya u do farwa kha yeneyo miñwedzi mivhili yo nangwaho nga Maria. Izwi Maria o vha a tshi itela u thithiyedza vhuṭala ha thumbu ine a vha nayo. Vho-Loshani vho di vha vhone tiwaho u vha murangaphanda wa nyambedzano dzothe.
- Musu nzudzanyo dzi vhukati ho vha hu tshi di vha na phungo i monamonaho ya vhushaka vhukati ha Maria na Vho-Loshani. Maria o vha a tshi vho tshuwa uri tshiphiri tshi nga kha di svela khagala munyanya u sa a thu u vha hone. Zwo nanisaho Maria u dinalea ndi zwauri na khonani dzawe dzi ngaho Thikolelwi na Alice dzo vha dzi tshi sumbedza u vha na ludungela lwa vhushaka hawe na Vho-Loshani.
- Nga murahu ha musu mashaka vho no divhadziwa nga ha munyanya, zwe zwa todou dina ndi zwa musu khotsi a Maria vha tshi ri vhone a vha ngo divhadzwa nga ndila yo teaho, fhedzi-ha vho fhedza vho pfumedzana ndugiselo dza munyanya dza ya phanda. Ngeno Tshipate mme a Aifheli Vho-Alidzulwi vha na mbilahelo nga ha phungo yo dadzaho shango ya uri mihwalo ine Maria a khou vhingwa e nayo ndi ya Vho-Loshani hu si ya iwana wavho. Mukegulu vho guma vho tendelana na Matevhu

uri phungo yo dadzaho shango ndi mazwifhi. Aifheli na Maria vho fhedza vho vhingana munyanya wa vha muhulu.

- Nga murahu ha munyanya hu bebiwa nwana wa musidzana Musatondwa mutani wa Vho- Loshani ngeno hu songo fhela miwedzi mingana ha Vho-Netshipate hu tshi bebwa Rotondwa wa mutukana. Tshi nanisaho thaidzo afha Tshipate a vha mafhungo a u bebwa ha Rofhiwa e mutswu ngeno vhone na vha muta wa ha Maria vhe vhatshena/vhatswuku.
- Rotondwa na Musatondwa vha phasa phuraimari vha diwana vha tshi khou dzhena vhothe Yunivesithi ya Venda. Ndi henefha hune vathanga na vhasidzana vha thoma u funana hone. Rotondwa na Musatondwa na vhone-vho vha thoma u funana henefha.
- Sa vhana vha re na mikhwa vha tshi swika hayani vha divhadza vhabebi nga ha u funana havho. Ha Vho-Loshani mafhungo aya a Musatondwa na Rotondwa ha ngo tangedzwa nga vhabebi vhothe. Mafhungo aya a disa mutsiko kha Vho-Josephine lwe vha vho farwa nga vhulwadze ha mbilu. Rotondwa ene khotsi awe Vho Aifheli vho a tangedza nga zwanda zwivhili fhedzi-ha Vho-Maria vha tou dadadzela kule. Zwiwo izwi zwi ri swikisa mathakheni.

MATHAKHENI

Afha kha itshi tshipida ni lavhelela u vhona muanewa dendele a tshi kunda kana a kundwa, mafhungo a a vhifhesa kana a nakesa.

- Mathakheni a bugu iyi a wanala musi Musatondwa na Rotondwa vha tshi khakhisana. Musatondwa u da da zwihulu musi khotsi awe vha tshi halifha vhukuma vha mu vhudza uri Rotondwa ndi khaladzi awe. U pfa izwo Vho- Josephine vha a noka vha wa. Ngei Tshipate Vho-Maria vha tshi zwi pfa vha halifha tshothe lwe na vhone zwa vha vhangela vhulwadze ha mbilu. U khakhisana honohu hu swikisa Vho-Maria kha u nwaleta Vho-Aifheli vhurifhi ha u onesa vha fhedza nga u goda thundu dzavho vha humela ha havho.

U welela ha nyito

Hafha ndi hune thaidzo khulwane ye dendele a vha e nayo ya tandulululea hone. Ndi u pendela zwothe zwo anetshelwaho, u thasulula thaidzo dzothe zwi tshi isa kha magumo/thasululo.

- Vho-Loshani vha pfulutshela Shakadza nga murahu ha musu vha tshi wanulusa uri Vho-Aifheli vha divha mafhungo othe vhukati havho na Vho-Maria. Rotondwa u fhedza pfunzo dzawe dza yunivesithi a ya a dzula Tshipise hune a shuma hone na Musatondwa. Vho-Aifheli vha tevhelela mufumakadzi wavho Vho-Maria vha hangwelana.

Magumo/Thasululo

Thasululo i bvelela nga murahu ha u welela ha nyito. Ndi henefha hune na wana thaidzo ya mafhungo i tshi da magumoni.

- Nga mulandu wa vhulwadze ha muhumbulo Musatondwa u valelwa vhuongeloni. Rotondwa u dzhia nwana a tuwa nae Tshipise mushumoni wawe. Muñwali u sia vhavhali muyani saizwi vha sa divhi uri Vho-Loshani vho fhelela ngafhi nahone vha khou itani? Vhavhali vha nga tama-vho u divha uri Musatondwa a nga vha o vho olwa sibatela naa, nahone ha bvelela mini vhukati hawe na Rotondwa?

[Lingedzani u vhala iyo bugu yo randelwaho uri ni wane tsumbo dziñwe dzo dziaho kha tshiteñwa tshiñwe na tshiñwe]

Mathakheshandwa

Tshipida hetshi ndi tshine vhavhali vha lavhelela uri mathakheni a do bvelela nga ndila yo imaho nga u rali vho sedza zwiwo, fhedziha a si tsha bvelela nga ndila ye vha humbulisa zwone.

Tsumbo nganeani iyi ndi ha musu Aifheli a tshi vhala vhurifhi he a nwalelwa nga Maria a tshi mu divhadza uri Rotondwa ndi nwana wa Vho-Loshani. Vhavhali vha humbula uri fhungo ili li do dina Aifheli. Madzuloni a uri Aifheli a dinalee lune a si tsha funa u vhona Maria, ene u tevhelela mufumakadzi wawe vha pfumedzana a vhuya nae hayani ngeno vhavhali vho humbula uri tshiphiri tshi tshi svela khagala u do pandelwa.

Rotondwa na Musatondwa musu vha tshi hanelela kha u malana vhavhali vha humbula uri vha do dzula vhothe vhutshilo vhu tshi vha difhela. Izwo a zwo ngo tsha tshimbila nga ndila yone nge Musatondwa o ri u fhedza u vha na nwana a mbo di farwa nga vhulwadze ha muhumbulo.

U anetshela zwa phanda (Foreshadowing)

Buguni ya nganea hu nga ambiwa kana ha bvelela zwithu zwine zwa nga humbulwa kana zwa vha tsumbo musi mafhungo a tshi bvela phanda.

Tsumbo yavhudi kha nganea iyi ndi ya musi Maria a tshi amba uri arali Aifheli a nga wanulusa tshiphiri tsha uri nwana we a dihwala ngae a si wawe ene u do dihumela a ya a tambula mutani wa mme awe.

Zwe Maria a zwi bula ri vhona zwi tshi bvelela musi Rotondwa a tshi khakhisana na Musatondwa. Maria nga u sa kona u kondelela u vhona nwana wawe a tshi mala khaladzi u nwalala vhurifhi a talutshedza zwothe zwo iteaho kha Aifheli a fhedza nga u goda zwi re zwawe a ya ha mme awe.

U anetshela zwa murahu. (Flashback)

Buguni ya nganea hu nga ambiwa kana ha bvelela zwithu zwine zwa nga humbudza zwo bvelalaho nga murahu.

Tsumbo ya u anetshela zwa murahu buguni iyi ndi ya musi Musatondwa a tshi vhudza mme awe Vho-Josephine uri ene u khou funana na Rotondwa nwana wa Vho-Maria. Vho-Josephine vha humbula uri vha divha mafhungo othe a u khakhiswa ha Maria nga Vho-Loshani, lune arali vho vha vho zwi amba vha litsha u tsireledza mbingano yavho na Vho-Loshani ndi musi avha vhana vhavhili vha sa do vhuya vha funana.

[Lingedzani u vhala iyo bugu yo randelwaho uri ni wane tsumbo dziñwe dzo dziaho kha tshiteñwa tshiñwe na tshiñwe]

3.5. TSENGULUSO YA FHETHUVHUPO TSHIFHINGA NA SIANGANE

Fhethuvhupo ndi fhethu hune mafhungo a khou bvelela hone, hu nga vha mahayani kana dziḍoroboni. Fhethuvhupo hu tea u tshimbilelana na mafhungo ane a khou vhaliwa, ha vha fhethu hune ha tendisea kha vhavhali.

Siangane ndi nyimele/tshenzhemo ine muthu a tshila/tangana nayo i no mu ita uri a tshile zwine a khou tshilisa zwone.

Tshifhinga ndi tshine mafhungo a bugu a khou bvelela ngatsho, tshi nga vha tsha musalauno, musalauḷa kana tsho tanganelanaho .

Kha nganea iyi fhethuvhupo hune mafhungo a khou bvelela hone ndi Folovhodwe kha vhupo ha mahayani tshifhingani tsha zwino. Muñwali u bvisela khagala fhethuvhupo na siangane nga hezwi zwi tevhelaho:

- Mafhungo a bugu iyi a khou bvelela Folovhoḁwe vhuponi ha mahayani he vhatu vha dzulelana lune zwa fhaṭa vhushaka na vhukonani. U dzulelana honohu hu vhumba vhushaka na vhukonani vhuhulu vhukati ha Aifheli na Vho-Loshani. Nga mulandu wa zwenezwo, Aifheli u fulufhela Vho-Loshani lune a tenda vha tshi fhelekedza Maria nga goloi yavho ene a siho. Zwenezwi zwa u ṭwa ha Vho-Loshani na Maria vhoṭhe Aifheli a si ho tsini zwi swikisa kha uri avha vhavhili vha ite zwa vhudzekani. Maria u mbo ḁi ḁiwana a na thumbu ya Vho-Loshani
- Musi zwithu zwo no tshinyala, Vho-Loshani a vha koni u mala Maria vhunga vha na mufumakadzi wavho hayani. Izwi zwi swikisa kha uri Vho-Loshani na Maria vha ite tshikwekwe tsha u pomotshedza Aifheli vhunga e ene muṭhannga wa Maria.
- Fhethuvhupo ha Yunivesithi hune Rotondwa na Musatondwa vha vha matshudeni hone vha ṭwa vhe vhoṭhe tshifhinga tshoṭhe, izwi zwi swikisa kha u funana havho vha fhedza nga u khakhisana.
- **Ndi vhupo ha mahayani, hune vhadzulapo vha ri u pfa mafhungo a vhaṅwe vha funa u a tevhelela.** Izwi zwi vhonala kha dzikhonani dza Maria, Thikolelwi na Alice, Vho Aḁidzuli mme a Aifheli na Vho-Sara muvhuye wawe vhane vha tevhelela zwitshele zwa shango. Dzikhonani dzawe dzi sumbedza u vha na nungo dza u livhana nae tshifhaṭuwo dza mu vhudzisa ngeno vhaṅwe vha tshi tou mu sola sa Vho-Aḁidzuli na Vho-Sara.
- Ndi vhupo ha mahayani hune ha kha ḁi vha na vhutendatenda ha zwa vhuloi. Vhakegulu vhararu vhe vha siwa kerekeni nga vhafunzi Vho-Malabi vha humbulelwa u pfi ndi vhaloi nga vhadzulapo nge vha wanala vha tshi khou gidima na dzharaṭa ya kereke vha sa vhoni gethe.
- Mafhungo aya a khou bvelela vhuponi ha mahayani hune ha khou bvelela. Ndi heneḁha Folovhoḁwe hune Aifheli na Maria vha vhingana nga munyanya. Hu na muḁagasi, khefi na mimoḁoro.

[Lingedzani u vhala iyo bugu yo randelwaho uri ni wane tsumbo dziṅwe dzo dziaho kha tshiteṅwa tshiṅwe na tshiṅwe]

NDIMA YA 4

2.2 TSUMBO DZA MBUDZISO NDAPFU

Fhindulani mbudziso ndapfu dzi tevhelaho.

MBUDZISO 1

Puloto ya nganea yo dzudzanyeaho tshidele i ita uri mafhungo a vhe o lunzhedzeaho nga ngona.

No sedza vhaanewa vhahulwane buguni jyi, sengulusani ndila ye muñwali a vha shumisa u bvedeza puloto ya nganea iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

Marangaphanda

Puloto ndi ndunzhendunzhe/u lunzhedzana ha mafhungo u bva musu bugu i tshi thoma u swika magumoni. Kha puloto, tshiwo tshinwe tshi bvedeza tshinwe nga u sielisana. Puloto i khethekanywa ya bva zwipiḁa zwo fhambanaho: mathomo, u bvedeza mafhungo, nyito i takuwaho, mathakheni, nyito i waho na thasululo.

Mbuno

Mathomo

- Ndi fhaḁa hune ra vhona vhaanewa vhahulwane vha tshi bulwa heneḁha mathomoni a bugu. Muñwali u bvedeza thaidzo ine muanewa dendele a vha nayo. Izwi ri zwi vhona musu Vho Loshani vhe na thaidzo ya u sa tsha ḁoḁa u ḁanganedza u ḁihwala ha Maria vhunga vho vha tshi zwi ḁivha zwauri u funana na Aifheli ane a vha khonani yavho/vho ḁowelanaho nae.

Nyito i takuwaho/u bvedeza mafhungo

- Afha ndi hune ra vhona thaidzo ine muanewa dendele a vha nayo i tshi aluwa. Vho Loshani vha newa tshipiḁa tsha u dzudzanya munyanya wa mbingano ya Aifheli na Maria.
- Mufumakadzi wa Vho-Loshani(Vho Josephine) vho ḁo vha na riwana wa musidzana we a rinwa dzina ḁa Musatondwa
- Maria na ene o ḁo vha na riwana wa mutukana, Aifheli a mu nea dzina ḁa Rotondwa vhunga o vha a tshi khou pfa Mudzimu o tonda muḁa wawe zwihulu..
- Vhana avha vhuvhili havho vho ḁo ya Yunivesithi ya Venda vhe kha fulo ḁa u isa pfunzo dzavho phanda. Heneḁho yunivesithi ndi he vha mbo ḁi thoma u vhumba vhukonani he ha vho aluwa ha mbo vha swikisa kha u funana lune vha vho tama na u tou malana.

Mathakheni

- Ndi tshiuludzani/tshivhindini tsha mafhungo. Ndi hone hune ra vhona

muaneva dendele zwi tshi mu vhhifhela kana zwa mu nakela tshothe. Mathakheni a nganea yashu ndi fhaḷa ha musi Rotondwa na Musatondwa vha tshi swikisa mafhungo a u ṭoḍa u malana kha vhabebi vhavho. Vho Loshani na Vho Josephina vho mbo tou hana vhukuma ngauri vha a zwi ḍivha zwavhuḍi uri Rotondwa na Musatondwa ndi khaladzi na khaladzi. Aifheli ene o vha a tshi khou takalela uri u malana ha avha vhana zwi ḍo khwathisa na u fhaṭa vhukonani hawe na Vho Loshani.

- Ḍuvha ḷe tshiphiri tsha bvela khagala Maria o wa a dzidzivhala. Musi Maria a tshi dzivhuluwa a humbula uri tshiphiri tsho bvela khagala, ene a vho vhona thandululo hu u tou shavha vuhadzi nge a ḍivha uri zwi ḍo mu vhhifhela/shonisa tshothe.

Nyito i waho

- Afha ndi fhaḷa hune ra vhona thaidzo i tshi khou thoma u tanduluwa. Kha mafhungo a nganea iyi ri vhona avha vhana vha tshi mbo ḍi humbula u bvela phanda na u funana, vha mbo khakhisana vhe henengei tshikoloni.

Thasululo

- Afha ndi hune ra vhona thaidzo i tshi tanduluwa tshothe. Bugu i tshi fhela ri wana Aifheli a tshi humbula u tevhelela mufumakadzi wawe Maria uri vha ḍe vha farelane vha bvele phanda na vhutshilo.

Magumo

Muniwali o kona u bveledza puloto ya nganea yawe. Zwipida zwothe zwo bveledzwa lwa vhudele, nahone o zwi kona u ṭoṭomodza puloto nga ndila i Tevheleleaho na u pfesesea zwavhuḍi.

MBUDZISO 2

Siangane na fhethuvhupo zwi na ṭhuṭhuwedzo khulwane zwi tshi kwama kutshilele kwa vhaanewa.

Nwalani maanea ni tshi khou sengulusa ndila ye siangane na fhethuvhupo zwa ṭuṭuwedza ngayo kutshilele kwa vha muṭa wa Vho-Loshani na wa Aifheli Tshipate.

Vhulapfu ha maanea aṅu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

PHINDULO

Marangaphanda

Siangane ndi nyimele/maitete/kuhumbulele/kuvhonele kwa zwithu zwine zwa shela mulenzhe nga vhuhulu kha kutshilele kana mvumbo dza vhaanewa. Fhethuvhupo ndi vhupo/fhethu hune mafhungo a khou bvelelela hone hu tshi katelwa na tshifhinga tshine zwiitei zwa khou itea ngatsho. Vhaanewa ndi vhathukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a nganea yawe. Kha nganea iyi muñwali u shumisa siangane na fhethuvhupo u bvisela khagala kutshilele kwa muta wa Vho-Loshani na muta wa Aifheli Netshipate.

Mbuno

- Fhethuvhupo ha ino bugu ndi Folovhodwe mahayani/Venda la musalauno hune ra wana uri vhatu vho dzulelana.
- Vhutama vhu re hone vhukati ha Vho-Loshani na Aifheli ndi hone ho fhataho siangane ya iyi bugu.
- Aifheli o vha muthu we a vha a tshi shumisa goloi ya Vho-Loshani u yo vhone musidzana wawe Maria. Nga u fhulufhela Vho-Loshani sa khonani yawe, vha dovha vha vha shaka lawe, o vha a tshi vha tendela vha tshi fhelekedza Maria vhe vhavhili ene o sala. Vho-Loshani vho vha vha tshi ita vha tshi ya mutani wa ha Maria vha si na Aifheli. Nyimele heyi/siangane yo ita uri Vho-Loshani na Maria vha vho thoma vhushaka ha u funana.
- Hezwi zwo ita uri Vho-Loshani vha vho thoma u sa fhulufhedzea kha khonani na shaka lavho Aifheli.
- Nyimele ya u vhifha ha Maria muvhilini yo dadisa Vho-Loshani nge vha divha uri vha nga si mu male vho sedza vhukonani, vhushaka na u shavha uri shango li do vha vhonele ngafhi. Hezwi zwo ita uri Vho-Loshani na Maria vha dzumbe kutshilele kwavho kwa vhukwila nga u pometshedza Aifheli mihwalo iyo.
- Nyimele ya u fhulufhela Vho-Loshani na u funesa Maria yo ita uri Aifheli a tende iyo mihwalo, a ita na u zwi takalela.
- Vhupo he Aifheli a vha a tshi dzula khaho ho tutuwedza uri Aifheli a humbule u vhingana na Maria nga mutshato vhunga zwo vha zwi zwithu zwo dowealeho na u tangedza kha uvho vhupo.
- U bebwa ha Rotondwa na Musatondwa mitani iyi mivhili ine vhabebi vha hone vha vha dzikhonani zwo ita uri vhana vha aluwe vha tshi takalelana.
- U dzeha havho Yunivesithi nthihi zwo ita uri vha dowlane vha vhe mirado ya SCM vhothe. Rotondwa a nangwa sa murangaphanda he vhothe vha vho tangedza Murena. Izwi zwo ita uri tshifhinga tshinzi vha diwane vhe vhothe, nyimele iyi ya vho tutuwedza uri vha funane.
- U funana havho zwo swikisa kha uri vha khakhisane nge vha si divhe uri vha dzikhaladzi. Mvelele yavho sa Vhavenda, i hanedzana na uri vhana vha dzofha lithihi vha malane. Izwi zwo ita uri musi vha tshi divhadza vhabebi vhavho, Vho-Loshani na Maria vha tou dadadzela kule. Aifheli ene nga u sa divha o zwi tangedza zwa vho sia a tshi nga u vho fhambana na musadzi wawe.
- Hezwi zwo ita uri Maria na Vho-Loshani nga u diwana vhe kha nyimele heyi i hanedzanaho na mvelele, vha ambulule tshiphiri tsha uri Rotondwa na Musatondwa ndi dzikhaladzi, ngauralo vha nga si malane.
- Vho-Loshani nga thoni vho fhedza nga u pfulutshela Shakadza, vha didzhenisa kha zwikambi Maria o hwala mabuto a ya hayani a di tou dovha a tevelelwa a vhuya.
- Rotondwa na Musatondwa vho fhedza vho malana vha ya vha dzula Tshipise. Musatondwa nga mutsiko a tshi vhotholowa a vho thoma u pandamedza zwisusu.

Magumo

Muñwali o kona u sumbedza uri siangane na fhethuvhupo zwo tutuwedza hani kutshilele kwa muta wa Vho-Loshani na wa Vho-Aifheli kwo disendekaho kha u sa fhulufhedzea kwe kwa fhedza kwo vhangha thaidzo khulu. Masiandaitwa a izwi o fhedza o no kwama na vhana, zwa vho vhangha mitodzi i si na mufhumudzi .[25]

MBUDZISO 3

Muñwali musi a tshi ñwala bugu yawe u vha a na zwine a tama u zwi rathisela kha vhavhali.

No disendeka nga likumedzwa ilo, sengulusani ni tshi sumbedza uri muñwali o shumisa hani vhaanewa vhahulwane u bvisela muhumbulo muhulwane wa bugu khagala

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450. [25]

PHINDULO

Marangaphanda

Muhumbulo muhulwane ndi zwine muñwali a tama u zwi pfukisela kha vhavhali vha bugu. Vhaanewa ndi vhathu khumbulelwa vhane ha anetshelwa nga havho buguni. .

Mbuno

- Muthu u tea u fulufhedzea saizwi zwi na masiandaitwa a si avhuḁi.
- Vho-Loshani vha kundelwa u fulufhedzea mbinganoni yavho na kha khonani yavho Aifheli.
- Vho-Loshani vha funana na Maria vha tshi tou zwi divha uri u funana na Aifheli nahone vha khou ṭoda na u malana.
- Vho-Loshani vha ita na u shuma vhukuma kha ndugiselo dza munyanya ngeno vha na vhuṭanzi ha uri Maria o tshinyiwa ngavho.
- Vho Loshani vha lingedza na u dzumbetshedza vhuṭala nga u kanganyedza musi hu tshi ṭoda u ambiwa nga ha u tshinyiwa ha Maria.
- Vhana vha Vho-Loshani vha a funana vha sa divhi uri ndi vhana vha khotsi muthihi vha fhedza vho khakhisana.
- Vho-Loshani vha ita na u dadadza musi vha tshi pfa uri vhana vhavho vha khou ṭoda u malana. Mufumakadzi wavho u farwa na nga vhulwadze nga nṭhani ha mafhungo aneo.
- Musi tshiphiri tsho no bvela khagala, Vho- Loshani vha vho pfa vha si nga si tsha ḁo kona u dzula Folovhoḁwe ndi nge ngazwo vha vho pfulutshela Shakadza.
- Nga nṭhani ha u bvela khagala ha tshiphiri tsha Vho-Loshani na Maria, Maria o fhedza o ñwala luñwalo a tshi bula zwoṭhe zwo bvelelaho a fhedza nga u ṭuwa

vhuhadzi.

- Muhumbulo muhulwane ndi wa uri vhatu kha vha fhulufhedzee mbinganoni dzavho saizwi zwi tshi pwasha mita khathihi na u vhang malwadze.
- Muḁi wa Vho-Loshani wo fhedza wo fhalala ngeno Maria o shavha vhuhadzi.
- Na zwiḁwe zwi pfallaho.

Phendelo

Muḁwali o kona u shumisa vhaanewa vhahulwane kha u bvisela muhumbulo muhulwane wa bugu khagala. Muḁwali u ṭoḁa u sumbedza vhatu uri tshiphiri a si tshavhuḁi ngauri zwi na masiandaitwa a si avhuḁi. Vho- Loshani vho ita vhukwila na Maria zwa sia zwi songo vha vhuedza tshithu.

2.3 TSUMBO YA MBUDZISO PFUFHI.

MBUDZISO 1

Vhalani tshipiḁa tsha mafhungo tshi bvaho buguni iyi uri ni ḁo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

Vha ri mini khotsi a ...” “Ndi khou ralo; ndi ene mazwale washu. Ni mu vhona hani?” Vho-Aifheli vha vhudzisa heyi mbudziso nga u vhona Vho-Maria vho sokou aṭama mulomo hu si na tshine vha kha ḁi amba ngeno zwi khagala tshoṭhe uri mihumbulo yavho i khou shuma nga luvhilo lu shavhisaho.

“N̄,N̄,N̄,N̄.”Ndi Vho-Maria vha pfallaho vha tshi ralo ngeno zwi tshi vhone uri mihumbulo i na zwine ya khou amba zwone kana u dzudzanya zwone.

“Kani hu na zwiḁwe? Khe ni tshi nga ni na zwine ni sa zwi pfesese?” Ndi Vho-Aifheli zwenezwi vhe kati na u reila goloi ngeno vha tshi ita vha tshi ri nga iṭo la monde, tshifhaṭuwo tsha Vho-Maria, tswe. Vha khou shavha u tou vha sedzesa saql`izwi vhe kha mushumo wa u reila.

“Hai, a thi khou ri hu na zwiḁwe lini. Ndi khou tou humbula nda wana uri ngoho hoyu ḁwananga a tshi vhambudzwa na Musatondwa, zwi tou vhone zwavhuḁi uri hoyu wanga ndi ene muṭuku, zwi tshi ḁa kha maḁuvha a mabebo avho. Kha vha humbule uri ḁuvha le ra ya u vhona hoyu Musa ...” Vha kaṭudzwa nga vhone Vho-Aifheli, “Vhana havha ndi thangana nthihi. Zwauri hu na zwine zwa sumba uri Rotondwa ndi muṭuku, nḁe u tou ni vhudza-vho, a thi zwi vhoni. Kha ri litshe havha vhana vha malane. Vhone vhaḁe vha a zwi ḁivha uri muhulwane ndi nnyi; muṭuku ndi nnyi. Hone ho tou tea uri wa musadzi a vhe muṭuku? Vhatu kha ri bve kha maitele ane a ri lemedza ngeno a sa ri vhuedzi tshithu.”

“Iṭali vhone vha tshi nga tenda tshi no amba nḁe lini, hu ḁo tou tea uri hu itwe zwine

vhone vha funa fhanu Tshipate matsinai; he, khe mulayo wavho u tshi konḁa wa konḁa u fhira na ḁama ya mukala wa tholo? Hai, nḁe ḁwananga vha songo mu dzhenisa ḁaka sa bofu lini. Hai, ngoho ndi nga si tende uri ḁwananga a dzhene kha haya mafhungo ndi tshi kha ḁi tshila. Nḁe ndi khou ri hoyu Musatondwa vhuhulu u ḁo bikela vhone, hu si nḁe lini, vha khou zwi pfa musi.” Ipfi ḁa Vho-Maria ḁo vha ḁi tshi vho pfalela ḁḁa hezwi vha tshi rali. Maḁo avho na one o vha o no tou vha one o shelwaho phiriphiri. “Naa matsina Maria no dzhenwa ngani ...?” Vho-Aifheli vha ralo vha tshi vhudzisa vho mangala nga u vhona zwine mufumakadzi wavho a khou dzhiisa zwone haya mafhungo.

[Ndimba ya 11]

- 1.1 Ndi tshini tshi vhangaho khudano vhukati ha Vho-Maria na Vho-Aifheli mafhungoni a tshipiḁa tshe na vhala (2)
- 1.2 Mafhungoni e na vhala afho ḁḁa a bvukulula hani mvumbo ya Vho-Aifheli? Tikedzani phindulo yaḁu nga zwe zwa bvelela buguni iyi. (2)
- 1.3 ḁalutshedzani uri siangane na fhethuvhupo zwi thusedza hani u ḁanganya Rotondwa na Musatondwa zwi tshi kwama mafhungo a iyi nganea. (2)
- 1.4 Mafhungo e na vhala a alusa hani thaidzo i re muḁani wa Vho-Aifheli zwi tshi kwama zwe zwa bvelela nga murahu nganeani iyi? (2)
- 1.5 Mufhindulano u re vhukati ha Vho-Aifheli na Vho-Maria afho mafhungoni e na vhala u na vhuḁumani-ḁe na zwe zwa itwa mathomoni a nganea iyi? (2)
- 1.6 Ndi ufho mulaedza /pfunzo ine muḁwali a tama u i bveledza nga mafhungo a nganea iyi. (3)
- 1.7 Ndi afho masiandaitwa e a vhangea nga kutshilele na kuhumbulele kwa Vho-Loshani kha iyi nganea? ḁeani mbuno THARU. (3)
- 1.8 ḁalutshedzani ndivho ya muḁwali ya uri ḁea Alice sa muanewa a re khonani ya Maria ya mbiluni mafhungoni a iyi nganea. (2)
- 1.9 Munyanya wa mbingano ya Maria na Aifheli u thusedza hani u tandulula thaidzo ye Vho-Loshani vha vha vhe naho? Khwḁhisedzani nga mbuno MBILI (2)
- 1.10 U ya nga kuvhonele kwaḁu, kutshilele kwa Vho-Loshani ni vhona ku tshi ḁanganedzea tshitshavhani? Tikedzani phindulo yaḁu. (2)
- 1.11 No vha ni tshi nga itani arali no ḁiwana ni kha nyimele ye Vho-Aifheli vha ḁiwana vhe khayoy musi vha tshi wana zwauri Rotondwa a si ḁwana wavho? Khwḁhisedzani kuhumbulele kwaḁu nga mbuno THARU. (3)

[25]

PHINDULO

- 1.1 Mafhungoni a itshi tshipida tshi vhangaho khudano tsho vha tsha uri Musatondwa na Rotondwa vha vho divhadza vhabebi uri vha a funana lwa u do vha munna na musadzi, fhedzi Vho-Maria vha sa kone u zwi tanganedza.√√ (2)
- 1.2 Vho-Aifheli vho olwa vhe munna a pfesesaho na u tshila kha shango la ano maduvha hune vhukale ha vha malanaho ha sa vhe thaidzo,√ ndi ngazwo vho fhedza vho tenda uri vhana avha vha malane.√ (2)
- 1.3 Siangane na fhethuvhupo ya yunivesithi hune matshudeni vha tanganywa nga fulo la pfunzo, zwi thusedza uri Musatondwa na Rotondwa vha tangane henefho, lwe vha fhedza vho funana sa zwine zwa anzela u itea kha matshudeni musi vhe zwikoloni.√√ (2)
- 1.4 Mafhungo aya a tana u aluwa ha thaidzo ya uri tshiphiri tshe Vho-Maria vha vha vho tshi dzumbela munna wavho ndi hone tshi tshi khou da u bvela khagala, zwe nga murahu zwa ita uri vha dzidzivhale, vha fhedze nga u shavha vhuhadzi.√√ (2)
- 1.5 Mufhindulano uyu u na vhushaka na mathomoni a bugu ngauri ndi he Maria na Vho-Loshani vha lukela Aifheli tshikwekwe tsha uri a tanganedze mihwalo/thumbu ya mufunwa wawe, ine afho kha nyambedzano tshiphiri tsha vho pfala tshi tshi vho todou phulea.√√ (2)
- 1.6 Mulaedza/pfunzo ndi u tsivhudza vhathu uri a hu na tshiphiri tshine vhathu vha nga tshi ita tsha fhedza tshi songo bvela khagala vhutshiloni. √ Mafhungoni a nganea iyi Vho Loshani na Maria vho luka tshikwekwe tsha u pometshedza Aifheli thumbu ine i si vhe yawe, zwa vho fhedza zwo bvela khagala uri nwana ndi wa Vho Loshani. √√ (3)
- 1.7
- Masiandaitwa o vha a uri muta wa Vho Loshani wo fhalala.
 - Vhana vha khotsi vho fhedza vho malana.
 - Mutu wa Aifheli wo fhedza wo kwashea.
 - Tshirunzi tsha muta wa Vho-Loshani tsho fhedza tsho wa.
 - Vho Maria vho farwa nga mutsiko.
 - Zwo vhangela mirado ya muta malwadze a sa takuwi.
- [Zwiraru fhedzi zwi pfallaho] √√√ (3)
- 1.8 Muñwali/muanetsheli wa bugu u shumisa Alice sa khonani ine ya toda Maria a tshi tshila vhutshilo vhu sa solisei ha u sa funana na munna a re na muti wawe ngeno e na mutannga wawe/O vha zhendedzi la u sevha Maria uri a divhe ngoho na u thetshesela luvalo lwawe u itela la matshelo.√√ (2)
- 1.9
- Munyanya wo thusedza uri thaidzo ye Vho-Loshani vha vha vhe nayo i tanduluwe lwa tshifhinganyana, ngauri Aifheli o tanganedza u malana na Maria we a vha e na thumbu yavho.√

- Munyanya u dovha hafhu wa thusedza uri muṭa wa Vho-Loshani u si pwashee vhunga Maria a si tsha ḁo kona u dzhenelela kha mbingano yavho.√

[Mbuno mbili dzi pfalaho]

(2)

- 1.10 Hai/A ku ṭanganedzei, ngauri a vha fulufhedzei kha muṭa wavho na kha vhaṅwe vhathu. Izwi ri zwi vhona musu vha tshi tshinya Maria ngeno vhe na mufumakadzi wavho, vha dovha hafhu vha bvela phanda na u ita vhukwila ha uri thumbu iyo i pometsshedzwe Aifheli.

KANA

Ee/Ku a ṭanganedzea, ngauri vhtushiloni ha maḁuvha ano zwo ḁowelea zwa vhanna vhane vha tshinya vhasidzana vhe na miṭa yavho, milandu iyo ya hweswa vhaṭhannga vhane vha funana navho.

[Maraga mbili kha mbuno i pfalaho]√√

(2)

- 1.11
- Ndo vha ndi tshi ḁo mu ṭanganedza nda mu alusa zwavhuḁi sa ṅwananga, vhunga a si na mulandu.
 - Ndo vha ndi tshi ḁo dzulela u mu thusa nga masheleni a tshikolo.
 - Ndo vha ndi tshi ḁo farela Maria na Vho Loshani nda bvela phanda na vhtushilo.
 - Ndo vha ndi sa ḁo ḁineya mutsiko nga mafhungo a uri a si ṅwananga wa malofha, vhunga munna a tshi bebela muṅwe.
 - Ndo vha ndi tshi ḁo sumbedza Rotondwa lufuno lwo fhelelaho, hu u itela uri a aluwe a tshi ḁitanganedza na u ṅanganedza sa khotsi.

[Mbuno tharu dzi pfalaho] √√√

(3)

[25

MBUDZISO 2

“Kha vha vhone, vhone vha bva fhasi hangei Masisi; ngeno riṅe ro davhuka ri tshi bva Fefe hangei; vhushaka hashu zwino vhu ḁa hani?” Hu vhudzisa Vho-Aifheli.

Nṅe ndi ri hezwo zwi ḁihwa nga vhomakhulukuku. Nṅe nga dzanga ndi nga si malelane na vhoiwe ngauri nṅe ndi vhidzwa khotsimunene. A thi koni u ṭulela shango. Vhudzani havha vhana zwauri saizwi nṅe ndi khotsimunene wa Tshipate, a vho ngo tea u ṭanganya malofha; zwi a ila ndi hone u ṭulela shango. Ndi muila hoyo. Ni songo shavha u vha vhudza. Arali ni tshi shavha u vhudza vhana ngoho ine vha fanela u i ḁivha, vha vhudzeni vha ḁe kha nṅe; ndi mbabvu dzashu ro tou beba.”

Aifheli a tshi pfa mafhungo a hone a tshi vho peamela khavho, hu tshi vho pfi a vha vhudze vhana ngoho, vha pfa na ngoho vho xa mufuvha. Vho wana hu si tsee na zwiṅwe, ho tou sala hone u onesa vha bva vha fhela.

Musi vhe goloini, vha vhonala vha tshi dzungudza ṭhoho vho dzungudza. A hu na tshi

vha koraho mbilu nga nnda ha mafhungo haya ane vhe u a sedzulusa vha wana zwi tshi nga vhathu vha khou tou bvafha u humbula. Vho-Aifheli vho vha vho humbula uri vha do ri musi vha tshi tou ri mafhungo ayo kha Vho-Loshani de, hu do tou vha hu uri nangoho vho swikelela tshothe; matsina hai, vho mangala vha tshi vho rahiwa nga milenzhe ya murahu sa donngi.

Zwithu zwa hone vho wana zwi tshi vha tanganya thoho. U swika hayani vha tou ri dzuli-dzuli na mukegulu, vha fhedza vho fhirela kamarani yavho; vha ganama ntha ha mmbete dzi si na vhusiwana dza mbo di vha doba. Vho-Maria vhone vho vha vha tshi vhone vho tou fhomolowa na thaha hedzi. Mafhungo a havha vhana ha vha ladzi na zwiutukutuku. Musi zwo no rali, vha vho zwi vhona zwauri vho wanala tshihuni, vhudzumbamo a hu na. Vha ri u humbula nga ha u dzula na vhana vha khotsi muthihi vho malanaho vha sa divhi uri vha dzikhaladzi, vha wana vhutshiloni havho zwi nga si do bvelela. Vho-Maria vho humbula nga haya mafhungo vha fhedza vho divhudza zwauri vuhulu vuhadzi havho hu do tou mbwandamela; madzuloni a u tulela shango.

“Hu kanya shango li a zwi divha uri havha vhathu ndi dzikhaladzi. A sa divhi tshithu ndi vhenevha Vho-Aifheli vane vha si nee ndevhe shango. Ngavhe vha 30 vhe vha u ralo, ndi musi tshilonda hetshi tsho ri u phulea, tsha vhavha tsha fhola. Zwino nga ngafhi, Vho-Aifheli a vha dzhii mafhungo a ndila. Nahone zwikotopola na kale a si muthu wazwo. Nne a hu na zwiwe, ndi do tou shavhela hayani hanga. Nahone mme anga vho di ri alusa vha vha si na khotsi ashu; na nne ndo lumbiwa nga zwenezwo. Ndi khwine u phulela Vho-Aifheli hetshi tshiphiri; nda bva nda fhela fhanu Tshipate.”

[Ndimba ya 11]

- 2.1 Mafhungo e na vhala afho ntha, a sumbedza hu na thaidzo. Talutshedzani uri thaidzo iyo yo vhangwa nga mini. (2)
- 2.2. Mafhungo ayo e na vhala a thusedza hani u anetshela zwa phanda kha iyi nganea? (2)
- 1.3 Vho-Loshani vho tanwa sa muthu-de mafhungoni aya a re afho ntha? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 2.4 Ndi tshini tshihulwane tshine tsha khou vhangwa khudano mafhungoni a buguni iyi? Bulani na lushaka lwa iyo khudano. (2)
- 2.5 Sumbedzani tshanduko ya lishandi yo bvelelaho nga murahu ha musi Maria o no vhudza munna wawe uri Rotondwa ndi iwana wa Vho-Loshani. (2)
- 2.6 Vhupo ha Folovhodwe vhu tutuwedza hani vhutendatenda ha zwa mvelele ho sedzwa zwo bvelelaho kerekeni ya Vho-Malabi? (2)
- 2.7 Ni vhona mathakheni a bugu iyi a tshi fusha? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 2.8 Ndi ufho muhumbulo muhulwane une muniwali a tama u u bveledza nga mafhungo a bugu iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)

- 2.9 Kutshilele kwa Aifheli ku fhambana hani na kwa Maria mafhungoni a nganea iyi? Dovhani ni tikedze nga mbuno i pfalaho uri ni takalela ufho. (3)
- 2.10 Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa Maria kwa u vhudza munna wawe tshiphiri? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 2.11 Ndi zwifho zwe na vha ni tshi nga ita arali no diwana ni kha nyimele ye Maria a diwana e khayoy ya u vhfhiswa muvhilini nga Vho-Loshani? Bulani ZWIRARU. (3)

PHINDULO ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI

- 2.1 Thaidzo i vhangwa nga Musatondwa na Rotondwa vhane vha vha vhana vha dzofha lithihi vha tshi todou malana, ngeno vha sa zwi divhi uri ndi dzikhaladzi.√√ (2)
- 2.2 Maria o fhedza o vhudza munna wawe ngoho nga u tou mu riwalela vhurifhi, a fhedza a ya hayani ha hawe sa zwe a zwi amba musi a tshi bula uri Rotondwa na Musatondwa vha nga si malane vhuhulu ene a nga tou fhedza o fhelelwa nga vuhadzi/Tshiphiri tsha u khakhisana ha Vho-Loshani na Maria tsho fhedza tsho bvela khagala.√√ (2)
- 2.3 Vho-Loshani vha tanwa sa muthu wa mazwifhi/vhumbulu/u sa fhulufhedzea,√ ngauri vha khou hana vhana vha tshi malana vha tshi ri ndi mashaka ngeno ngoho i ya uri ndi vhana vhavho/vha tshi zwi divha uri a vho ngo fhulufhedzea kha khonani yavho nge vha andana na musidzana wawe vha mu nea mihwalo.√ (2)
- 2.4 Khudano khulwane i vhangwa nga bomepome la thumbu le Vho-Loshani na Maria vha kuputshedza Aifheli. Ndi lushaka lwa khudano ya ngomu ngauri i nea vhatu mutsiko muhulu ngeno vha sa tendi u bvisela ngoho khagala.√√ (2)
- 2.5 Maria o vha o lavhelela uri Aifheli a tshi tou divha tshiphiri tsha uri Rotondwa a si riwana wawe ndi wa Vho-Loshani, u do mbo di mu halifhela tshothe a sa tsha funa na u mu vhona. Hone-ha, zwo iteaho ndi zwauro Aifheli o mu hangwela vha dovha vha dzula vhothe sa munna na musadzi.√√ (2)
- 2.6 Folovhodwe ndi vhupo ha mahayani hune vhatu vha a tenda kha zwa vhuloi. U wanala ha vhakegulu vha tshi khou gidima ngomu dzharatani ya kereke, zwo ita uri vhatu vha humbule uri ndi vhaloi vho tou tshelwa.√√ (2)
- 2.7 A a fusha. Tshiphiri tsho tsha vha tshi vhukati ha Vho-Loshani, Maria na Vho-Josephina tsha u dzumba uri Rotondwa na Musatondwa ndi vhana vha Vho-Loshani, tsho ri u bvela khagala na mafhungo a si tsha gonya, ha vho tutuwa malisambilu a malwadze, na u talana kha mirado ya iyo mita.

[Kuhumbulele kwo fhambanaho na ukwu ku sedzuluswe.] √√ (2)

2.8 Muhumbulo muhulwane wa iyi nganea ndi wa uri u sa fhulufhedzea mbinganoni na kha dzikhonani na mashaka hu tshi katelwa na u ita zwiphiri zwi elanaho na zwa u funana, zwi na masiandaitwa a si avhudi√ izwi ra zwi vhona musu Vho-Loshani na Maria vha tshi zwi ita, zwa vho fhedza zwo disa vhuleme vhu si na vhukono vhukati ha mita iyi, sa malwadze, u malana ha vhana nga tshavho, thalano, nz.√√

[Maraga NTHIHI kha muhumbulo muhulwane, na maraga MBILI dza thikhedzo.] (3)

2.9 Maria ha fhulufhedzei zwi tshi ya kha sia la mbingano, u a zwifha nahone u na tshiphiri tsho livhaho kha u vhaisa mufunwa wawe.√

Aifheli ndi munna o lugaho, a fhulufhedzeaho mbinganoni, a no kona u tangedza nyimele dzi kondaho na u hangwela, a sa tevhedzi mafhungo a ndila.√ Ndi funa Aifheli ngauri u a fhulufhedzea, u a hangwela, ha tevheli zwitshele/u ima na ngoho/u tangedza nyimele.√

[Maraga MBILI kha mbambedzo ya mvumbo, na NTHIHI ya u takalela.] (3)

2.10 Ee/Ndi a tendelana nae ngauri mafhungo a musu hu tshi ambiwa tshiphiri tsha u sa fhulufhedzea mbinganoni nga maanda ho no vha na niwana nga vhukati a a ofhisa, lwe Maria a humbula uri a tou vhudza Aifheli linwe duvha hu nga vha na khakhathi, ha vuwa nndwa ine i nga swikisa Maria lufuni/Zwo vha zwo tea ngauri a hu na tshi no dzumbama shangoni.

KANA

Hai/A thi tendelani nae ngauri o vha o tea o di tou dzula na tshiphiri tshawe u swikela, zwino zwo fhedza zwo mu la thoho.

[Maraga mbili kha mbuno i pfalaho.]√√ (2)

- 2.11
- Ndo vha ndi tshi do hana u malwa nga Aifheli saizwi ndo mu khakhela.
 - Ndo vha ndi tshi do amba ngoho kha Aifheli uri ndi tshile ndi na mulalo.
 - Ndo vha ndi tshi do vhudza vhatu vhahulwane/vhashumelavhapo uri vha nnee ngeletshedzo.
 - Ndo vha ndi tshi do humbela pfarelo kha Aifheli.
 - Ndo vha ndi tshi do vhudza Rotondwa ngoho ya uri Vho Loshani ndi vhone khotsi awe.

[Mbuno tharu dzi pfalaho.] √√ (3)

[25]

4.3 MBUDZISO DZINE DZA ÐO FHINDULWA NGA MUGUDI:

LINGEDZANI U FHINDULA MBUDZISO NDAPFU NA PFUFHI DZI RE AFHO FHASI NI TSHI ITELA U PFESESA BUGU YE NA RANDELWA YONE. MBUDZISO IDZI DZI TOU VHA TSUMBO. NI SONGO LAVHELELA URI MULINGONI NI ÐO TANGANA NADZO DZO TOU RALO.

MBUDZISO YA 1: *ISHA LA MITODZI*–MBUDZISO NDAPFU

Fhindulani mbudziso ndapfu dzi tevhelaho.

Vhulapfu ha maanea aṅu kha phidulo inwe na inwe vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

MBUDZISO 1

Muṅwali makone wa bugu ya nganea u ola vhabvumbedzwa vhawe nga ṅḽila dzo fhambanaho uri nganea i takadze. No ḽisendeka nga ḽikumedzwa ḽi sengulusani ṅḽila ye muṅwali a ola ngayo vhaanewa vha tevhelaho u bvededza kana u ri ḽisela milaedza/therwana nganeani iyi:

Vho -Loshani

Vho -Aifheli

Vho –Maria

[25]

MBUDZISO YA 2

Nganea yavhuḽi yo lundwaho tshidele i vhonala nga u bvededza khuḽano, tshipikwa hu u toḽa u vhangula dzangalelo ḽa vhavhali.

Sengulusani ḽikumedzwa ḽe na ḽewa afho ṅḽha no ḽisendeka nga khuḽano dzi wanalaho buguni iyi.

[25]

MBUDZISO YA 3

Bugu ya nganea yo n̄walwaho zwavhuḍi ndi ine musi ro no vhala ra sala ro guda zwinzhi nga khayo.

Sengulusani zwine muñwali wa nganea iyi a tama u ri n̄ea milaedza yo fhambanaho nga vhabvumbedzwa vho fhambanaho. [25]

MBUDZISO PFUFHI

MBUDZISO YA 1:

Vhalani tshipiḍa tsha mafhungo tshi bvaho kha nganea iyi ya “Isha la miḱodzi”

ni kone u fhindula mbudziso dzi tevhelaho:

TSHIBVELEDZWA TSHA A

“Ndi amba Maria, samusi ndi tshi khou ni ṭalutshedza, a hu tshee na muñwe; inwi ni tou ralo na farelela kha onoyo ane a ni dalela vhusiku na masiari. Zwauri iyi ndi mishumo yanga, na inwi naho dzo fara ni a zwi ṭalusa. Tshine tsha khou tou dina, ndi lwone luanakha lune lwa ḍo mela vhukati ha vhushaka hashu. Ndo vha ndi sa funi zwi tshi ralo; fhedzi-ha, a si zwoṭhe zwine zwa bebwa nga mbilu ya muthu zwa vha na vhutshilo ...”Vho Loshani vha ralo vha mbo dzhenwa hanwani nga Maria.

“Zwine vhone vha amba zwi n̄tomola mbilu. Ngavhe hu si leneli la uri vhone vho no vha na muthu ngei hayani, ho vha hu tshi ḍo vha hu na liñwe lifhio; zwino vhe u a sokou ḍisusuvhedza sa vhoñowa mulindini wa mbevha ngeno vhuṭungu u si na; evhoo, n̄ne kha vha nnditshe ndi kwambatele onoyu wa Tshipate. **Ene-vho arali a sokou mangala o wanulusa vhubvo hazwo, ndi ḍo vhuya hayani ndi tshi paṭula.** A thi ri hu pfi wa ṭamba nga maḍi e wa munna a ṭamba ngao hu bebwa tshibebwa tshi fanaho na ene onoyo munna? Naho arali a sa fana nae, hu ḍo ḍi pfi u fana na makhulu-mubebamusadziwavhane.”

“Ndi a livhuwa Maria musi ni tshi kona u vhonele phanda. Tshinwe tshine tsha khou tou nkula nungo tshoṭhe, ndi uri hangei hayani hu nga kha ḍi bva hu tshi wanala kubebwa samusi ni tshi zwi ḍivha. Zwino musi vhatu vhe kha u lindela ho raloho, ha pfala izwi, na mupfa wa murenzhe namani u sala murahu.”

“Hafhu na n̄ne ndi si khou hana; ndi ri onoyo Aifheli ndi ene muñe wa heyi mihwalo. A thi ri na mathomoni azwo ḍi vha totela, nda ri hoyu Aifheli ndi nga si mu litshe ngauri ndi ene we a ri arali ha sa vha na tshikhukhuliso, ri ḍo fhedza ro dzula roṭhe. Nazwino khezwi zwi tshi khou bvelela. Ngavhe ndi thetshesele vhone ndi musi namusi ndi ngafhi, nahone vhone vha songo tsha lu vhea hafhano muḍini; ngauri na ene hoyu muṭhanga ndi muthu, u na n̄devhe, u na maṭo.”

“Afho-vho ni songo vhuya na tshuwa tshithu. Na hune ra ṭanganga, ndi ḍo ḍi nga na u ni

divha; a thi ni divhi.”

Vhuvhili havho vho ri u fhedza u amba, vha mbo di fhambana vha pfana kha lenelo lithihi.

A hu na we a vha a tshi nga vhuya a hanedza zwauri vhuvhili havho ngavhe vha sa tou luka maano mangafha, vho vha vha si tsha do difhelwa nga vhutshilo na luthihi.

Mafhungo haya a u dihwala ha Maria, Vho-Loshani vho vha vha songo a lavhelela na luthihi. Vho vho sokou mangala zwenezwi onoyu wa musidzana a tshi vho vha talutshedza uri ene o no ima nga inwe ndila. Vho-Loshani naho vha tshi zwi divha zwauri a vha vhothe, mafhungo a u gonya mirini ha hoyu wa musidzana vho vha vha tshi zwi divha uri a hu na muñwe muluki wao, ndi vhone Vho-Loshani nga tsha vhukoma. Uri vha zwi divha hani, a hu na ane a nga zwi vhudza muñwe, nga nda ha vhone vhañe` Vho-Loshani.

- 1.1 U ya nga mafhungo e na vhala afho ntha ndi zwifhio zwine na sola nga ha mvumbo ya Vho-Loshani? (2)
- 1.2 Sedzulusani mutaladzi wo swifhadzwaho: 'Ene-vho arali ... ndi tshi patula.'
Talutshedzani uri mutaladzi uyu u thusedza hani u anetshela zwa phanda mafhungoni a nganea iyi. (2)
- 1.3 Ndi tshini tshi vhangaho khudano ya nga ngomu kha Vho-Loshani na Maria? (2)
- 1.4 Ndowelo ya Aifheli ya u dzulela u dalela Maria yo vha na thuthuwedzo-de zwi tshi kwama mafhungo e na vhala afho ntha? (2)
- 1.5 Mafhungo e na vhala afho ntha a bvukulula hani vhudipfi ha Maria zwi tshi kwama muta wa Vho-Loshani? (2)
- 1.6 Ndi ufhio mulaedza muhulwane une muñwali a tama u u pfukisa nga mafhungo a nganea iyi? Tikedzani phindulo yañu. (3)
- 1.7 Kuhumbulele kwa Aifheli kwa u ita munyanya wa mbingano ku bvukulula hani mudzedze wa tshifhinga nganeani iyi? (2)
- 1.8 Ndivho ya muñwali ya u shumisa Vho-Josephine buguni iyi ndi ifhio? Tikedzani phindulo yañu. (2)
- 1.9 U funana na u khakhisana ha Rotondwa na Musatondwa ho vha tshiga tsha tshanduko zwi tshi kwama mathakheni a nganea iyi. Tikedzani likumedzwa ili nga mbuno THARU. (3)
- 1.10 U ya nga kuhumbulele kwanu, ni vhona zwe Maria a ita kha Aifheli phanda ha musi vha tshi vhingana zwi tshi tangedzea naa? Tikedzani phindulo yañu.

(2)

1.11 Khwathisedzani nga mbuno THARU uri no vha ni tshi nga ita mini arali no diwana ni na khotsi a tshilaho vhutshilo vhu no nga ha Vho-Loshani. Tikedzani muhumbulo wanu.

(3)
[25]

THANGANYELO: [25]

MBUDZISO 2

Nwaha wonoyu wo ri u tshi fhela, Rotondwa mulingoni a tou tshimbila. Khotsi awe na mme awe vha tshi mu vhudzisa uri mulingo wo vha u hani, a ri ha divhi na mbudziso na nthihi ye a pfa a tshi nga ha i divhi.

“Nne Yunivesithi ndo da ndi tshi hu ofha ndi tshi ri zwithu zwa hone zwi a konda vhukuma, hai vhone mmawe, arali wo vhala u tou pfa unga vhathu vha hone vha khou swaswa ni do dovha na iwala muwe. Hafhu nne ndo ri u swika nda tshuwiswa nga vhanwe vhe vha ri Maths a u phasiwi khathihi na Science. Hedzi thero dzothe ndo mangala ndi tshi dzi phasa nga neledzi. Hafhu Maths ndi tshithu tshi sa kondi na luthihi. Ndi vhadededzi vha sa koni u funza Maths vhane vha enda vha tshi ri kula nungo vha tshi ri Maths a u nangwi. Vhone mmawe, Maths ndi lidzie la lizhinda, ndi likuhu la libaphanya u tou budugedzela hanefho wa mbo di kumba maraga dzothe.”

“Nwananga hafho u khou amba, mme a Rotondwa, a hu na tshine tsha nga kondela muthu arali o diimisela. Tshine tsha vhaisa lushaka lwa hashu ndi uri tshine muthu a tshi kona, ha todi u tshi pfukisela kha muwe; u mbo di ri zwi a konda; nga iwe ndila ndi ene a ethe ane a zwi kona. Nne na nne nwananga ndi ima na iwe; tshine tsha konda shangoni ndi tshi sa konwi nga muthu. Nne ndo feila Maths nga zwenezwi. Ho vha hu na muwe mudedekadzi hafha tshikoloni tsha Malilele; o vha a tshi ri zwenezwi a tshi ri funza, wa pfa a tshi ri hafhu Maths a konda vhukuma; a u fani na Tshivena kana Biology lini; no tea u u guda vhusiku na masiari. O vha a tshi do ralo a ri sedzani uri ndi vhana vhangana vhe vha u phasa kha murole wa fumi.” Ndi khotsi a Rotondwa.

“Hafhu vhone na iwana wavho ho tou tangana marema na mukhoru. Hone maipfi a vhoiwe namusi ni tshi amba u tou ri ndi muthu muthihi ane a khou amba a tshi difhindula. Nne ndo tenda nga khaladzi nga Sakaria zwauri naho iwana nga lukanda a sa fani na khotsi awe, tshi hone tshine tsha do tou fana na tsha khotsi awe kokotolo. Zwino khezwi, maipfi a vhoiwe.” Vho-Maria vha dzhenwa hanwani nga Vho-Aifheli; “Naa inwi ni khou fara ifhio khani, mme a Rotondwa? Rine ri kha a pfunzo inwi ni kha a u vhambedza hune nda fana hone na nwananga; zwi da hani na Maria?”

- 2.1 T̄alutshedzani lushaka lwa khuḁano ye ya vha hone vhukati ha Aifheli na Vho-Loshani musi muḁa wa Tshipate u tshi khou lugisela munyanya wa mbingano ya Aifheli. (2)
- 2.2 Mafhungo e na vhala afho nḁha a ḁana Aifheli sa muthu-ḁe? (2)
- 2.3 Ndi tshipiḁa tshifhio tsha puloto tshi ḁaniwaho nga mafhungo e na vhala afho nḁha? Tikedzani phindulo yaḁu. (2)
- 2.4 Mafhungo e na vhala afho nḁha a thusedza hani maḁhakheni a nganea iyi? T̄alutshedzani. (2)
- 2.5 Ni nga ri mini nga fhethuvhupo na tshifhinga no sedza siangane ya kumalele kwa Aifheli? Tikedzani phindulo yaḁu. (2)
- 2.6 T̄alutshedzani masiandaitwa o vhangwaho nga vhushaka he ha vha hone vhukati ha Maria na Vho-Loshani. Bulani ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho. (3)
- 2.7 Ndivho ya muiwali musi a tshi shumisa u andana ha Rotondwa na Musatondwa ndi ifhio? Bulani ZWIRARU zwi pfalaho. (3)
- 2.8 Sumbedzani uri tshiphiri tsha bomepome tshe tsha itelwa Aifheli nga Vho-Loshani na Maria tsho thusedza hani u bveledza maḁhakheshandwa mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 2.9 Kutshilele kwa Vho-Aifheli ku fhambana hani na kwa Vho-Loshani mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 2.10 Nga kuvhonele kwaḁu, ni vhona vhukhaxhi he Vho-Loshani vha vhu ita nganeani iyi vhu tshi ḁanganedzea naa? Tikedzani phindulo yaḁu. (2)
- 2.11 Ni a pfela vhuḁungu Maria kha zwe a ḁangana nazwo musi tshiphiri tsho no bvela khagala nganeani iyi? Tikedzani phindulo yaḁu nga mbuno THARU dzi pfalaho. (3)

[25

4.4 KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA [MARAGA: 25]

Khriteria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati /ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Tsenguluso ya tshoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa MARAGA 15	- Phindulo ya maṭhakeṭhakeni/nthesa: 14–15 Phindulo ya maṭhakeni/ntha: 12–13 - Tsenguluso yo nwelelaho ya tshoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa tshoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dziṅwe dzi pfadzaho dzo ṅekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho - Hu na vhuṭanzi ha u pfesesa lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	- U pfesesa tshoho lwo linganelaho/hu songo goḍombelaho; a si zwoṭhe zwiṭalusi zwo dodombedzwaho - Hu na dziṅwe mbuno dzi tikedzaho tshoho - Maṅwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuṭanzi a vhu tendisei tshifhinga tshoṭhe - U pfesesa liṅwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	- U pfesesa tshoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiṅwe zwiṭalusi zwo senguluswaho nga vhuḍalo - Mbuno tshukhu dzi tikedza tshoho - Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi maṭukuṭuku - U pfesesa huṭuku ha liṅwalwa na tshibveledzwa	- U pfesesa huṭukuṭuku ha tshoho - Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwathaho ya u fhindula mbudziso - Makumedzwa ha tendisei na kathihi - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1

<p>LUAMBO</p> <p>Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu</p> <p>MARAGA 10</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshoṭhe</p> <p>- Marangaphanda na magumo ndi zwa nṯhesa</p> <p>- Makumedzwa o vhekanywa zwavhuḍi nahone a bveledzwa zwi khagala</p> <p>- Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ṭokonya, nahone zwo lulama</p>	<p>- Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho</p> <p>- Marangaphanda na magumo na dziṅwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho</p> <p>- U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa</p> <p>- Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama</p>	<p>- Hu na vhuṅwe vhuṭanzi ha tshivhumbeo</p> <p>- U pfadza na ndunzhendunzhe zwi ḍi vha hone, fhedzi zwo faredza</p> <p>vhukhakhi</p> <p>- Hu na vhukhakhi vhu vhonehalo ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea</p> <p>- Phara hunzhi dzo lulama</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho</p> <p>- Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho</p> <p>- Vhukhakhi ha luambo vhu khagala</p> <p>- Thouni na tshitaela a zwo ngo tea</p> <p>- Phara dzo khakhea</p>	<p>- U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya ḷikumudzwa</p> <p>- Vhukhakhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela</p> <p>- Thouni na tshitaela a zwo ngo tea</p> <p>- Phara dzo khakhea</p>
<p>MARAGANYANGAR EDZI</p>	<p>20–25</p>	<p>15–19</p>	<p>10–14</p>	<p>5–9</p>	<p>0–4</p>

The Mind the Gap study guide series

This publication is not for sale.

© Copyright Department of Basic Education
www.education.gov.za

Call Centre 0800 202 993

Tshivenda Luambo Lwa Hayani-Gireidi Ya 12-Isha · A Mi'Odzi- **ISBN 978-1-4315-3398-5**

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA